

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos (specializacija-logopedija) magistro studijų programa

Aušra Judkuvienė

**IKIMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ, TURINČIŲ SPECIALIŲJŲ
UGDYMO SI POREIKIŲ, BENDRAVIMO SU BENDRAAMŽIAIS
POKYČIAI**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovas-
doc.dr. Algirdas Ališauskas*

2013

Magistro darbo santrauka

Darbe analizuojami ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, bendravimo su bendraamžiais pokyčiai.

Tyrimo tikslas - atskleisti 4-5 metų amžiaus SUP turinčių vaikų ir įprastinės raidos bendraamžių bendravimo pokyčius organizuoto žaidimo metu.

Tyrimo uždaviniai:

- Taikant skirtingus tyrimo metodus (stebėjimas, interviu metodas) ir remiantis skirtingais informacijos šaltiniais (tėvai, vaikai, pedagogai) atskleisti vaikų, turinčių SUP, ir jų bendraamžių bendravimo ypatumus ir pokyčius;
- Atskleisti organizuoto žaidimo, kaip bendravimo aktyvinimo priemonės, galimybes.

Tyrimas atliktas taikant stebėjimo, struktūruoto interviu su laisvai formuojamais atsakymais ir veiklos tyrimo metodus. Tyrime dalyvavo 20 4-5 metų amžiaus vaikų, turinčių SUP; 121 jų bendraamžis; 19 tėvų auginančių SUP turinčius vaikus; 17 auklėtojų, ugdančių SUP turinčius vaikus.

Atskleista, kad vaikų, turinčių SUP, bendravimas su bendraamžiais nepilnavertis, kadangi jie patys neinicijuoja tarpusavio sąveikų, o atsakydami į bendraamžių iniciatyvas negeba palaikyti kontakto ir bendravimo. Kasdienėje savarankiškoje veikloje jie renkasi žaidimus, kuriuose nebūtinai bendravimas su bendraamžiais.

Tėvai, auginantys vaikus, turinčius SUP, vaikų bendravimo sunkumus vertina kaip nereikšmingus ir laikinus, kylančius dėl individualių vaiko būdo bruožų arba dėl kalbos sutrikimo, kurį įveikus bendravimo sunkumai turėtų savaime išnykti. Auklėtojos vaikų, turinčių SUP, bendravimo sunkumus vertina kaip pačių vaikų individualias problemas, kurias sukelia vaiko būdo bruožai, kalbos sutrikimas, bendravimo su bendraamžiais patirties stoka.

Skatinant vaikus, turinčius SUP, žaisti kartu su bendraamžiais, mokant atlikti pasirinktus vaidmenis, sudaroma galimybė paspartinti žaidimo raidą ir aktyvinti SUP turinčių vaikų bendravimą. Skatinant vaiko, turinčio SUP, bendravimą svarbu ne tik žaisti kartu inicijuotuose žaidimuose, bet ir sudaryti žaidybines situacijas, kuriose SUP turintis vaikas mokytųsi suprasti savo vaidmenį, numatomus atlikti veiksmus ir žaidimo partnerius. Aktyvinant SUP turinčių vaikų bendravimą, svarbu skatinti ne tik vaikus, turinčius SUP, bet ir jų bendraamžius.

Ikimokyklinių įstaigų auklėtojos nedalyvauja ar menkai dalyvauja vaikų žaidimuose, vaikų tarpusavio bendravimą vertina kaip savaiminį procesą. Tyrimas parodė, kad vaikų mokymas bendrauti žaidimo metu yra efektyvus ir būtinas ikimokykliniame amžiuje. Būtina sąlyga – aktyvus organizuojantis ir skatinantis pedagogo vaidmuo šiame procese.

Esminiai žodžiai: vaikai, turintys specialiųjų ugdymosi poreikių, tarpusavio bendravimas.

Turinys

Magistro darbo santrauka	2
Įvadas	4
1 skyrius. VAIKŲ BENDRAVIMAS IR ŽAIDIMAS IKIMOKYKLINIAME AMŽIUJE	9
1.1. Bendravimas – tarpusavio sąveika.....	9
1.2. Ikimokyklinio amžiaus vaikų bendravimo ypatumai.....	12
1.3. Žaidimas socialiniu aspektu.....	16
2 skyrius. SUP TURINČIŲ VAIKŲ IR JŲ BENDRAAMŽIŲ BENDRAVIMO YPATUMAI	21
2.1. Tyrimo metodika ir dalyviai.....	21
2.2. Stebėjimo rezultatų aptarimas.....	23
2.3. Interviu rezultatų aptarimas.....	25
2.4. SUP turinčių vaikų ir jų bendraamžių bendravimo aktyvinimo galimybės ir pokyčiai.....	32
2.5. Atvejo analizė.....	36
Išvados	40
Literatūra	42
Summary	45
Priedai	46

Ivadas

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Šiuo metu ikimokyklinėse įstaigose daugėja vaikų, turinčių įvairių kalbos, kalbėjimo ir komunikacijos sutrikimų. Neretai su šiais sutrikimais išryškėja ir bendravimo su bendraamžiais sunkumai. Vaikai negeba inicijuoti tarpusavio sąveikos, arba tai daro netinkamais būdais. Kiti, nors ir siekiantys bendravimo ar bendraamžių įtraukiami į bendrą veiklą, bendravimo neišlaiko ir lieka atskirtyje. Pasak Juodaitytės (2002), Žukauskienės, Kratavičienės, Zlatkutės (2000), Goebel, Glockler (2006) vaikų kontaktai su bendraamžiais svarbūs vaikų gyvenime. Jiems reikia tokios pedagogikos, kuri kurtų aplinką ir sąlygas, skatinančias vaiką viskuo domėtis, veikti ir palaikyti pastovius žmogiškus ryšius. Pozityvūs santykiai su bendraamžiais daro įtaką gebėjimui interpretuoti taisykles, o ne tik akiai jomis sekti. Bendravimas su bendraamžiais suteikia vaikui galimybę išmokti konstruktyviai spręsti konfliktus, stiprinti tarpusavio ryšius, spręsti iškilusias tarpusavio santykių problemas. Socialine prasme vaiko, turinčio specialiųjų ugdymosi poreikių priėmimas į darželį labai svarbus, ne tik pačiam vaikui, bet ir kitiems, kurie išmoks atsižvelgti į kitokius vaikus ir su jais bendrauti. Gudžinskienė, Palaimaitė (2010) atliko tyrimą, kurio metu siekė atskleisti žaidimų naudojimo galimybes, lengvinant vaikų adaptaciją. Apibendrinus gautus tyrimo rezultatus, nurodė dažniausiai naudojamų žaidimų tipus. Paaikškėjo, kad daugiausia taikomi didaktiniai bei judrieji žaidimai, mažiau – susipažinimo ir bendravimo įgūdžiams ugdyti skirti žaidimai. Žaisdamas vaikas vystosi fiziškai, psichiškai ir socialiai, susipažįsta ir prisitaiko prie aplinkos. Žaidžiant ugdomi adaptyvumo gebėjimai, mokomasi greitai reaguoti ir rasti išeitį sudėtingose situacijose. Todėl svarbūs ir ne mažiau reikšmingi bendravimo įgūdžius ugdantys žaidimai. Pasak Bennett, Rolheiser-Bennett, Stevahn (2000), žmonėms tarpusavio santykiai yra būtini: mes trokštame ir ieškome ryšių su kitais, turime poreikių, kuriuos galime tenkinti tik bendraudami. Draugystė priklauso nuo santykių, užmegztų ir palaikomų su kitais žmonėmis. Iš tiesų ryškiausias gyvybingumo požymis yra gebėjimas džiaugtis, juoktis, žavėtis, rūpintis, nerimauti, būti nuoširdžiam ir atsiskleisti bendraujant su kitais žmonėmis.

Ikimokyklinio amžiaus vaikai dar labai egocentiški – jie dažnai kalba sau ir nemoka išklausti esančių greta. Nors šiokių tokių bendravimo įgūdžių vaikas jau yra išsiugdęs šeimoje. Tačiau jie gali būti labai menki, ypač jei vaikas augo vienas, bendravo tik su tėvais, seneliais. Toks vaikas, atėjęs į ugdymo įstaigą, atsidurs visiškai jam neįprastoje situacijoje. Jis gali patirti sunkumų negebėdamas išklausti kitų, nesulaukdamas dėmesio į savo pasisakymus iš auklėtojų ar bendraamžių. Todėl, kaip teigia Gražienė, Glebuviene, Marcelionienė (2004), vaiką reikia mokyti bendrauti. Ikimokyklinio amžiaus tarpsnyje mokymas(is) komunikuoti yra

ypatingas tuo, kad jis vyksta natūraliai – žaidžiant, valgant, iškylaujant ir panašiai. Szarkowicz (2006) analizuodama sociokultūrinės teorijos privalumus pabrėžia kalbos, socialinės sąveikos ir kultūrinės aplinkos svarbą vaiko raidai. Ji teigia, kad užuot pasitraukę į šalį ir stebėję, kaip siūlo J. Piaget teorija, suaugusieji turėtų tiesiogiai sąveikauti su vaikais ir veiksmais bei patarimais padėti jiems mokytis.

Tyrimų apie ikimokyklinio amžiaus vaikų bendravimą su vaikais, turinčiais SUP, stokojava. Daugiausia ir įvairiais aspektais tyrinėjami vaikų tarpusavio santykiai mokykliniame amžiuje. Galima rasti tyrimų, kuriuose analizuojamas destruktivus vaikų elgesys ir jo reikšmė bendraamžių bendravimui, kai tuo tarpu vaikų, aktyviai nesiekiančių bendravimo ir likusių atskirtyje, situacijos nėra tyrinėtos. Ikimokyklinio amžiaus vaikų bendravimą tirti palankiausi galėtų būti 4-5 metai, nes, anot Žukauskienės (2002), sudėtingesnių elgesio modelių išmokymas ir naudojimas pradeda ryškėti nuo 3 metų. Šiame amžiuje emocinė konkrečių modelių raiška gali būti vertinama kaip adekvati arba neadekvati.

Šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, bendravimo su bendraamžiais aktyvinimo galimybes, modeliuojant žaidybines situacijas.

Tyrimo objektas – 4-5 metų SUP turinčių vaikų ir įprastinės raidos bendraamžių bendravimo pokyčiai, užtikrinant atitinkamas sąlygas žaidimo metu.

Tyrimo tikslas – atskleisti 4-5 metų SUP turinčių vaikų ir įprastinės raidos bendraamžių bendravimo pokyčius organizuoto žaidimo metu.

Uždaviniai:

1. Taikant teorinę analizę atskleisti vaikų bendravimo ir žaidimo ypatumus.
2. Taikant skirtingus tyrimo metodus (stebėjimas, interviu metodas) ir remiantis skirtingais informacijos šaltiniais (tėvai, vaikai, pedagogai) atskleisti vaikų, turinčių SUP, ir jų bendraamžių bendravimo ypatumus ir pokyčius.
3. Atskleisti organizuoto žaidimo, kaip bendravimo aktyvinimo priemonės, galimybes.

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo 20 4-5 metų vaikų, kurie turi specialiųjų ugdymosi poreikių (SUP), 19 tėvų, auginančių SUP turinčius vaikus, 17 auklėtojų ir 121 bendraamžis, lankantis tą pačią ugdymo grupę kartu su SUP turinčiu vaiku. Visiems tyrime dalyvavusiems SUP turintiems vaikams teikiama logopedo pagalba dėl nežymaus kalbos neišsivystymo arba fonologinio kalbos sutrikimo. Tyrimas buvo atliekamas 2012 metų 02-06 ir 09-10 mėnesiais, trijuose N miesto lopšeliuose – darželiuose, gavus įstaigų vadovų ir tėvų, auginančių SUP turinčius vaikus, sutikimus.

Tyrimo metodologija ir metodai. Literatūros šaltinių analizė atlikta siekiant išanalizuoti teorinę tarpusavio sąveikos ir bendravimo sampratą bei ypatumus žaidimo metu.

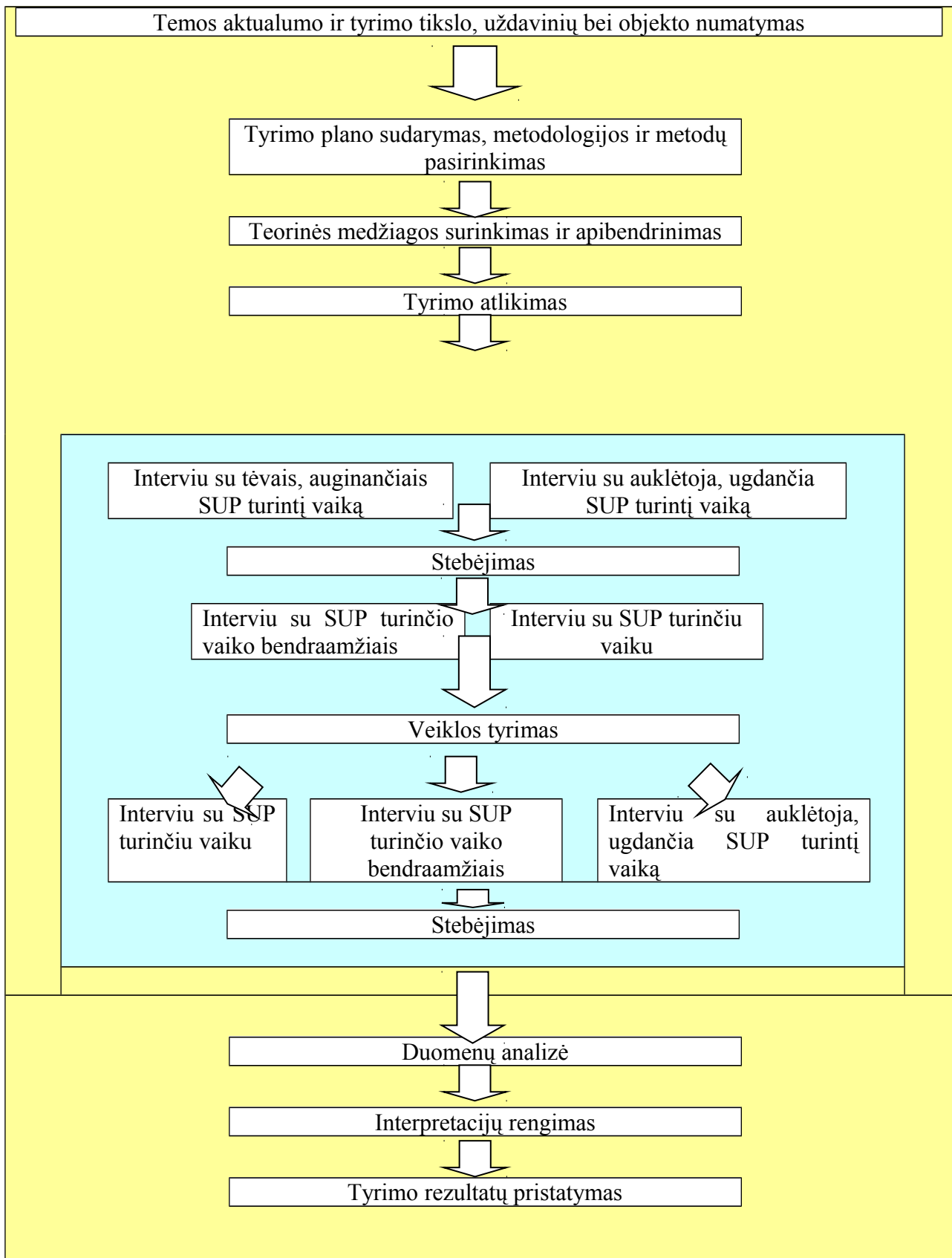
Tyrimas atliktas trimis etapais, taikant stebėjimo, struktūruoto interviu su laisvai formuluojamais atsakymais ir veiklos tyrimo metodus.

Pirmajame etape tyrėja *stebėjo* vaikų, turinčių SUP, spontaniškai pasirinktą veiklą. Pasirinkti tokie priklausomi kintamieji: gebėjimas savarankiškai pasirinkti žaidimą, žaidimo veiksmai ir pobūdis, bendravimo iniciatyvumas ir gebėjimas išlaikyti užsimezgsų kontaktą žaidimo metu. Gauti duomenys fiksuoti lentelėje (1 priedas). *Interviu metodu* apklausti vaikai, turintys SUP, auklėtojos, kurių grupę lanko SUP turintis vaikas, vaiko, turinčio SUP, bendraamžiai, lankantys tą pačią ugdymo grupę, tėvai, auginantys vaiką, turintį SUP. Kiekvienai respondentų grupei paruošti klausimai (2 priedas).

Antrojo etapo metu atliktas *veiklos tyrimas* organizuojant žaidimus (2 paveikslas), siekiant vaikams, turintiems SUP, daryti įtaką numatytomis poveikio priemonėmis ir išsiaiškinti SUP turinčių vaikų bendravimo su bendraamžiais aktyvinimo galimybes. Pirmųjų dviejų organizuotų žaidimų metu buvo siekiama vaikus, turinčius SUP, sudominti bendra veikla, skatinti norą veikti kartu. Kiti keturi žaidimai buvo žaidžiami po du kartus. Pirmą kartą vaikai, turintys SUP, įtraukus į bendrą žaidimą buvo paliekami žaisti savarankiškai. Stebėtas gebėjimas savarankiškai išlaikyti jau organizuoto bendravimo situaciją ir toliau veikti joje. Antrą kartą žaidžiant tą patį žaidimą, visa žaidimo eiga buvo kontroliuojama ir nuolatos aktyvinamas vaiko, turinčio SUP, bendravimas su bendraamžiais.

Trečiojo, baigiamojo etapo metu, siekiant išvelgti bendravimo su bendraamžiais pokyčius, pakartotinai *stebėtas* SUP turinčių vaikų savarankiškas veiklos pasirinkimas, atliktas *interviu* su SUP turinčiu vaiku, auklėtoja ir vaiko, turinčio SUP, bendraamžiais. Pokyčius, įvykusius organizuotų žaidimų metu, iliustruoja ir *atvejo analizė*.

Tyrimo dizainas pateikiamas 1 paveiksle.

1 pav. Tyrimo dizainas

Magistro darbo struktūra. Magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (38 šaltiniai), santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo dizainą iliustruoja 1 paveikslas, 2 paveiksle pateikiamas organizuotų žaidimų planas. Prieduose pateikiami: stebėto bendravimo žaidimo metu analizės lentelė (1 priedas, 47 psl.), interviu klausimai (2 priedas, 49 psl.), žaidimų aprašymai ir organizuotų žaidimų analizės lentelė (3 priedas, 51 psl.), atvejų aprašymai (4 priedas, 54 psl.). Darbo apimtis – 63 puslapiai.

1 skyrius. VAIKŲ BENDRAVIMAS IR ŽAIDIMAS IKIMOKYKLINIAME AMŽIUJE

1.1. Bendravimas – tarpusavio sąveika.

Bendravimo samprata. Bendravimo sąvoka interpretuojama nevienareikšmiškai. Enciklopediniame edukologijos žodyne Jovaiša (2007) bendravimą apibrėžia kaip žmonių socialinės būties formą, pasireiškiančią žmonių santykių užmezgimu ir palaikymu, draugyste, partneryste; tai keitimasis informacija, patirtimi, jos turtinimas žodiniais ir nežodiniais ženklais (signalais). Antinienė (2007) bendravimą apibrėžia kaip procesą, kuris prasideda ir baigiasi mumyse. Mes siunčiame savo idėjas, jausmus aplinkiniams, gauname atgalinį ryšį, suvokiame ir, remdamiesi savo patirtimi, interpretuojame tai, ką mums praneša kiti. Todėl bendravimas didele dalimi priklauso nuo mūsų. Ališauskienė, Miltenienė (2004) bendravimą (*angl. communication*) apibūdina kaip informacijos perdavimo, priėmimo arba pasikeitimo aktą, idėjų raiškos meną. Bendravimas apima kalbėjimą, klausymą, tarpusavio konfliktų sprendimą, problemų iškėlimą ir panašiai. Sėkmingo bendravimo komponentai yra supratimas, pasitikėjimas, autonomija, lankstumas. Tinkamas bendravimas sudaro gerą kooperavimosi ir bendradarbiavimo pagrindą. Anot Antinienės (2002), bendravimas – tai dviejų arba daugiau žmonių tarpusavio sąveika, kurios metu perduodama informacija ir patenkinamas saugumo, saviraiškos, dominavimo ir kiti poreikiai. Sturlienės (2002) teigimu, bendravimas yra viena iš svarbiausių psichologijos kategorijų. Žmogus tampa asmenybe tik sąveikaudamas ir bendraudamas su kitais žmonėmis.

Bendravimas kaip poreikis. Anot Almonaitienės (2007), žmonės bendrauja, nes bendraujant keičiamasi informacija, bendravimas suteikia galimybę geriau suprasti ir pažinti save patį, bendraudami mes galime dalytis savo mintimis, jausmais, atskleisti savo individualybę, daryti aplinkiniams įtaką. Poreikis bendrauti yra įvairių žmogaus socialinių poreikių išraiška. Šie poreikiai yra įgyjami gyvenant tarp kitų ir įsisavinant įvairias visuomeninio gyvenimo normas. Šios normos perimamos vaikystėje iš supančių žmonių – tai vadinama socializacijos procesu. Žmonių socialiniame elgesyje galima išvelgti ir pozityvių ir negatyvių poreikių tenkinimo tendencijų.

A. Maslow, H. Murray (cit. Almonaitienė, 2007) dažniausiai įvardija kelis socialinius poreikius, skatinančius bendravimą. Bendrumo (priklausymo) poreikis - poreikis jausti, kad esi grupės narys, kad esi tarp žmonių, kurie tau reikalingi ir tu esi reikalingas. Saugumo poreikis patenkinamas tada, kai iš aplinkos nejaučiama grėsmė nei fiziniam, nei psichologiniam saugumui. Laimėjimų poreikis – tai siekis pirmauti, įveikti iššūkius, atitikti aukščiausius standartus. Jis glaudžiai susijęs su pasitikėjimu savimi. Savęs įvertinimo poreikis – siekis rasti savo vietą visuomenėje (grupėje). Savigarbos, savo vertės jautimo poreikis – siekis

nebūti kitų žeminamam, niekinamam, užimti tarp kitų žmonių deramą vietą. Dominavimo (savo galios jautimo) ir pripažinimo poreikis – noras kontroliuoti kitus, daryti įtaką aplinkiniams, vadovauti. Pranašumo poreikis – jaustis kuo nors pranašesniu už kitus, užimti išskirtinę padėtį. Saviaktualizacijos ir saviraiškos poreikis – realizuoti potencialias savo galimybes, tapti tuo, kuo gali ir nori tapti. Afiliacijos poreikis – turėti artimų draugų, rūpintis kitais ir iš jų susilaukti to paties, mylėti ir būti mylimiems bei reikalingiems. Poreikis palaikyti kontaktą – noras su kuo nors dalytis emocijomis, užmegzti ryšį. Stimuliuojant tarpusavio sąveikų nesiekiančių SUP turinčių vaikų elgesį bendravimo su bendraamžiais metu galima tikėtis, kad patirtos malonios reakcijos bus vėliau savarankiškai perkeltos į kasdieninę veiklą.

Anot Bandūros, kaip mes bendraujame (cit. Almonaitienė, 2007), visų pirma priklausys nuo to, kaip į mūsų poelgius reaguoja kiti: kokį elgesį skatina, palaiko, kokį ignoruoja ir už kokį susilaukiame nuobaudų, nepritarimo – tai aplinkybės poveikis. Almonaitienė (2010) nurodo, kad bendrauti taip pat mokomės stebėdami, kaip su mumis ir vieni su kitais bendrauja mūsų tėvai, draugai, tie, kuriems simpatizuojame, į kuriuos norime būti panašūs – tai mokymasis stebint. Kita vertus, apie jų ir savo pačių elgesį mes darome tam tikras išvadas, atsižvelgdami į savo poreikius, vertybes ir kt. Esame skirtingi ir prigimtimi, todėl bendravimui turės įtakos ir įgimtos savybės – asmeniniai-pažintiniai veiksniai.

Tarpasmeninis bendravimas. Almonaitienė (2007) nurodo svarbiausius tarpasmeninio bendravimo aspektus: tarpusavio suvokimas (socialinė percepcija), keitimasis informacija (komunikacija) ir tarpusavio sąveika (socialinė interakcija). Tarpusavio suvokimas (socialinė percepcija) yra procesas, apibūdinamas kaip abipusis mėginimas įvertinti besiformuojančius santykius, savo jausmus vienas kito atžvilgiu. Tai bendraujant leidžia numatyti kito elgesį ir planuoti savąjį, padeda siekti norimų tikslų. Keitimasis informacija (komunikacija), naudojant kokią nors ženklų sistemą. Tik atsiradus ryšiui tarp dviejų ar daugiau žmonių prasideda komunikacijos procesas. Informacija gali būti perteikiama įvairiais būdais: kalba (žodinis bendravimas), mimika, gestais, kai kada net aprangos detalės ar aksesuarai suteikia informacijos (nežodinis bendravimas). Kad informacija vyktų sėkmingai, svarbu, kaip informacijos siuntėjas ir gavėjas supranta tų pačių ženklų prasmę. Tarpusavio sąveika (socialinė interakcija) ir santykiai – tai bendraujančiųjų poveikis vienas kitam. Bendraudami žmonės keičiasi jausmais, požiūriu, elgesiu.

Tarpusavio suvokimas (socialinė percepcija) – anot Almonaitienės (2007), tai žmonių ypatybių, jų elgesio motyvų, tarpusavio santykių suvokimas. Socialinis suvokimas yra bendravimo proceso dalis. Ji ypač ryški tik pradėjus bendrauti su žmogumi, kurio anksčiau nepažinojome. Savo besiformuojantį vaizdinį apie pašnekovą mes stengiamės patikslinti remdamiesi viskuo ką matome ir girdime: išvaizda, elgesiu, kalbos turiniu, ir t.t.

Bendravimo partneris taip pat stengiasi susidaryti nuomonę apie mus, o mes – padaryti tam tikrą įspūdį. Tokiu būdu abi pusės mėgina įvertinti besiformuojančius santykius, savo jausmus vienas kito atžvilgiu. Tai tarpusavio suvokimo (socialinės percepcijos) procesai. Jie leidžia bendraujant numatyti kito elgesį ir planuoti savąjį, padeda siekti norimų tikslų. Suvokimui turi įtakos žmogaus poreikiai, nuostatos, stereotipai, interesai ir kt. Suvokdamas kitus žmogus daro „percepcijos“ klaidas, t.y. vertina kitą, remiantis jo estetinė išvaizda, ankstesniu santykiu su žmogumi, išankstine nuostata. Kuo ilgiau ir kuo įvairesnėmis sąlygomis bendraujama su žmogumi, tuo teisingesnis, adekvatesnis yra kito vertinimas, tuo mažiau darome „percepcijos“ klaidų. Todėl žmogaus pažinimas bendraujant pradiniame etape vyksta pagal išorines savybes, daugiau remiantis jausmais, nuojauta. Antrame žmogaus pažinimo etape bendraujant yra įvertinama jo loginio-emocinio bendravimo patirtis (Petrulytė, 2008).

Keitimasis informacija (komunikacija). Bendravimas, t. y. kontakto tarp dviejų žmonių užmezgimo ir palaikymo procesas, Grubliauskienės ir Večkienės (2004) teigimu, pasireiškia komunikacija, pasikeitimu psichinės veiklos rezultatais: žiniomis, mintimis, sprendimais, vaizdiniais, patirtimi, jausmais, nuostatomis. Todėl komunikacija yra esminis bendravimo procesas.

Neverbalinė komunikacija – nežodinis (neverbalinis) bendravimas, anot Matulienės (2007), tai pats paprasčiausias būdas perduoti pasitenkinimą, nepasitenkinimą, skausmą, simpatiją ar antipatiją kitam žmogui. Prieš išmokdami žodinę kalbą, vaikai geba išreikšti save kūno kalba. Nežodinis bendravimas arba kūno kalba – tai kūno komunikacijos forma, išreikšta nesąmoningais gestais ir pozomis. Žmogaus socialinės raidos procese nežodinis bendravimas pasipildo mimika, gestais, kūno laikysena, kurių kiekvienas atlieka tam tikrą vaidmenį ir gali paveikti žmonių tarpusavio santykius. Želvys (2007) išskyrė dar vieną nežodinės komunikacijos būdą, tai bendravimas su kalba nesusijusiais garsais – vadinamas paralingvistiniu bendravimu. Tai juokas, verksmas, kosėjimas, žiovavimas, kalbos garsumas, tempas, aiškumas. Prie paralingvistinio bendravimo priskiriamos ir pauzės, tačiau ne pauzė tarp žodžių ar sakinių, bet apskritai pauzės, t.y. tylėjimas.

Kiekvienas nežodinis elementas bendravimo metu išreiškia tam tikrą asmenybės aspektą. Veido išraiška rodo teigiamas ir neigiamas emocijas, patrauklumą ir asocijuojasi su teigiamai vertinamu stereotipu; poza išreiškia nuostatą ir emocijas; gestai ir kiti kūno judesiai, jeigu jie yra suderinti su kalba, sustiprina išreikštas mintis, pasitikėjimą pateikta informacija. Beveik visi nežodinio bendravimo elementai vienaip ar kitaip yra siejami su asmenybe (Matulienė, 2007).

Želvys (2007) nurodo, kad žmonių bendravimas remiantis kalbos ženklų sistema vadinamas kalbėjimu. Kad bendravimas būtų prasmingas, būtina mokėti kalbą. Bendraujantys žmonės turi šnekėti abiem suprantama kalba.

Tarpusavio sąveika (socialinė interakcija). Ji vyksta, kai vieno žmogaus elgesys kaip stimulus veikia kito žmogaus elgesį. Petrulytė (2008) nurodo, kad bendravimas kaip interakcija - tai tarpusavio sąveika ir tarpasmeniniai santykiai, kuriuose mes „pasikeičiame“ jausmais, veiksmais, darome įtaką vienas kitam. Tai aktyvi sąveika, kai individo veiklos tikslas priklauso nuo kitų individų veiklos tikslų, siekiant suderinti, koreguoti, keisti bendravimo partnerių veiksmus, elgesį, mintis ir kt. Savo įvaizdžio kūrimas yra vienas iš interakcijos fenomenų, kurio metu žmogus organizuoja savo elgesį taip, kad padarytų vienokį ar kitokį įspūdį kitam asmeniui. Socialinė interakcija yra realizuojama komunikacijos pagalba ir pasireiškia kaip seka susijusių verbalinių pasisakymų ir neverbalinių signalų. Svarbią vietą socialinėje interakcijoje užima žvilgsnis, gestai, balso tonas. Interakcija gali būti apibūdinama kaip per komunikaciją pasireiškianti asmenų ar grupių poveikio vienas kitam sistema bei, anot Antinienės (2002), laikoma svarbiausiu aspektu asmenybės vystymuisi bendraujant.

Turint galvoje minėtus tarpasmeninio bendravimo aspektus, anot Almonaitienės (2007), galima sakyti, jog sąvoka bendravimas apima dviejų ir daugiau žmonių tarpusavio suvokimą, keitimąsi informacija, sąveiką ir santykius. Visiems santykiams, anot Sh. E. Taylor, 1994 (cit. Ruibytė, 2007), būdinga dažna sąveika ir trukmė, daug įvairios bendros veiklos ir kartu patirtų įvykių, didelė įtaka vienas kitam.

1.2. Ikimokyklinio amžiaus vaikų bendravimo ypatumai.

Periodas nuo gimimo iki pradinės mokyklos lankymo pradžios – pirminis socialinio formavimosi etapas. Vaikas, būdamas socialiniu individu, sąveikauja su įvairiomis socialinėmis grupėmis ir dalyvauja bendroje veikloje. Anot Juodaitytės (2002), vaikystėje vaikui būdingi dvejopi atradimai – jis atranda ir save, ir aplinką, kurioje gyvena ir veikia, o kartu joje įprasmina ir savo socialinę patirtį. Pasitelkus vaidmenis, vaiko socializacija tampa bendrųjų socialinės elgsenos būdų procesu, kai per tam tikrą socialinį vaidmenį vyksta sąveika su kitais žmonėmis. Vaikystėje atsiranda tie žmogaus asmenybės bruožai, kurie išlieka visą laiką, pirmiausia pasitikėjimas savimi, smalsumas ir atvirumas aplinkai. Bendravimas su kitais panašaus amžiaus vaikais ypač svarbus – tai lygiaverčių partnerių, bandančių daryti įtaką vienas kitam, ryšiai. Bendraudamas su draugais vaikas mokosi kitų bendravimui ir socializacijai labai svarbių elgesio būdų. Vaikas domisi bendraamžiais, jų žaidimais ir veikla, stengiasi juos suprasti, mokosi tolerancijos ir pagarbos ne tokiems kaip jis. Bendraamžių grupėje vaikas pastebi

kitų kvietimą bendrauti: šypsena, žvilgsnį, gestą ir pats rodo iniciatyvą: palaiko kito sumanymą, jam pritaria, pasiūlo idėjų, rodo savo sugebėjimą žaisti, drauge kurti. Monkevičienė (2004) nurodo, kad bendraudamas vaikas perima kitų nuotaiką, jausmus, dalijasi savais išgyvenimais, tikėdamasis palaikymo, pritarimo, užuojautos, pagalbos; pats pastebi kitų susirūpinimą ir siūlo pagalbą; keičiasi informacija, mintimis, nuomone – pasako kitiems ką žino, diskutuoja įvairiais klausimais, kelia hipotezes, aiškina priežastis ir pasekmes, pasiūlo idėjų, be to, geba išklaudyti kitą, pripažinti jo nuomonę. Taip pat derina norus, interesus, veiksmus – susitaria, ką ir kaip žais, sprendžia iškilusius konfliktus, sunkumus, tariasi, kuria taisykles. Jis rodo valią – prašo, nurodo, vadovauja, derasi, nusileidžia, įtikina. Pasak Juodaitytės (2002), ankstyvoji vaikystė yra tas laikotarpis, kai suaugusieji savo nuostatomis formuoja vaikų elgesį, adaptavimosi visuomenėje būdus. Ji išskiria tokius socialinei-kognityvinei raidai įtakos turinčius veiksnius: vaiko požiūrį į žmones (prieraišumas, meilė, pasitikėjimas, jautrumas, neapykanta), jausmų stiprumą (paviršutiniški, gilūs), bendravimo su kitais vaikais bei suaugusiais būdus ir individualią stiliaus raišką (pvz., lėlės gavimas jos paprašius iš draugės, lėlės atėmimas iš kitų vaikų).

Ugdant vaikus jų tarpusavio bendravimo skatinimas yra vienas svarbiausių uždavinių. Gliokler (2003) teigia, kad žmonių tarpusavio santykiai yra svarbiausia gyvenimo problema. Jie gali praturtinti mūsų gyvenimą, dovanoti daug laimės ir atviršėčiai – atnešti daug skausmo, nusivylimo, nuoskaudos ar pykčio. Ikimokykliniame amžiuje poveikis ugdant vaiko kompetenciją kokybiškai sąveikauti su bendraamžiais gali būti ypač kryptingas.

Vaiko ugdymui ir funkcionalaus bendravimo skatinimui turi įtakos jo galių ir bendravimo sunkumų suvokimas. Pasitaiko atvejų, kai nepastebimi ar nepripažįstami specialieji poreikiai. Specialiųjų vaiko poreikių stiprumas susijęs su jo priežiūra, priklausomybe nuo kitų žmonių ar egzistuojančių technologijų, su didesniu tėvų dėmesiu kitų vaikų sąskaita, kontaktų su medikais, kitais paslaugų teikėjais dažnumu, slaugos visą gyvenimą perspektyva. Anot Ruškaus (2001), neturintys ryškių raidos sutrikimų vaikai atsiduria tarpinėje situacijoje tarp „sveikųjų“ ir „neįgaliųjų“ pasaulių. Iš dalies šie vaikai gali priklausyti abiem pasauliams, tačiau nė viename nėra pilnateisiai nariai. Nedidelių negalių turintis vaikas gali sukelti didesnę stresą šeimoje nei vaikas, kurio didelės negalės. Šeimoje gali vyrauti stiprus netikrumo jausmas dėl nežinojimo, ar jų vaikas bendraamžių bus priimtas ar atstumtas. Taigi, dėl bendravimo ypatumų, aplinkinių reakcijų, specialiųjų poreikių turintys vaikai gali būti socialiai izoliuoti. Net ir dalinė izoliacija sutrikdo asmens dvasinę pusiausvyrą, provokuoja neigiamas atsakomąsias reakcijas.

Ikimokyklinės vaikystės (3-7m.) laikotarpiu socialiniai santykiai tampa vis sudėtingesni. Šeimos rėmai „išsiplečia“ iki gatvės, miesto, šalies ribų. Vaikas „atranda“ žmogiškų santykių veiklos įvairovę bei socialinių funkcijų pasaulį. Plėtojasi vaidmeninis

žaidimas kaip savarankiška vaikų veikla, kurioje mokosi bendrauti su savo bendraamžiais. Žaidimas, anot Šiaučiukienės L., Visockienės O., Talijūnienės P. (2006), tai natūralus vaiko poreikis, gyvenimo būdas, jam prieinamiausia veikla. Mėgdžiodamas suaugusiųjų darbą, elgesį, išgyvenimus, vaikas tampa visuomeninio gyvenimo dalyviu. Žaisdamas susipažįsta su aplinkiniu pasauliu, įgyja praktinių žinių, kasdieninėje veikloje reikalingų įgūdžių ir patirties. Auklėtojas suteikia naujų žinių, formuoja įgūdžius, ugdo teigiamus asmenybės bruožus: iniciatyvą, savarankiškumą, kūrybiškumą, drausmingumą, tikslo siekimą, pagarbą draugui, sugebėjimą derinti veiksmus, suvienyti pastangas, kontroliuoti savo veiksmus, emocijas, vengti konfliktų. Todėl ikimokyklinę vaikystę galima apibūdinti kaip žmonių tarpusavio santykių pažinimo periodą (Juodaitytė, 2002).

Vaikams būdingas nuolatinis mokymasis ir tobulėjimas. Ugdant vaiko gebėjimą tinkamai tarpusavyje sąveikauti, skatinimas bendrauti padeda prisitaikyti ir būti kartu. Dodge, Colker ir Heroman (2007) nurodo, kad vaikams reikia trijų rūšių įgūdžių, kad tarpusavio sąveika būtų kokybiška. Jie turi žinoti, kaip užmegzti ryšį su kitu vaiku, palaikyti santykius ir tartis, kai atsitinka konfliktas. Norėdamas užmegzti ryšį, vaikas turi elgtis taip, kaip reikalaujama tipiškoje bendruomenėje ir priimtina kitiems vaikams. Toks elgesys – tai šypsojimasis, klausimų uždavimas, idėjų siūlymas, pozityvūs komentarai, kvietimas kartu ką nors veikti arba siūlymas kuo nors dalytis. Vaikai, kurie yra ignoruojami santykių pradžioje, dažnai nežino tinkamų būdų ryšiui su bendraamžiais užmegzti. Norėdami palaikyti draugiškus santykius vaikai turi žinoti, kaip bendradarbiauti, dalytis žaislais, reikšti simpatiją, prierašumą, siūlyti sumanymus, padėti, laukti savo eilės ir išreikšti entuziazmą. Elgesys, kuris vaikui sukelia sunkumų ir jo izoliaciją nuo bendruomenės, tai agresija, nenoras bendradarbiauti, grubumas ir kiti erzinantys poelgiai. Vaikai, kurie dėl konflikto griebiasi fizinio ar žodinio smurto arba visiškai užsidaro, praranda galimybę išlaikyti ar sutvirtinti esamus tarpusavio santykius.

Jurgelevičienės, Mačiuitytės, Černienės (2006) tyrimai parodė, kad ikimokyklinio amžiaus vaikai suvokia tarpusavio bendravimo svarbą. Dirbdami grupėse vaikai greitai sąmoningai ar nesąmoningai prisiskiria vienai ar kitai grupei, o savo elgesį orientuoja į grupės normas ir vertybes. Jie įsitikina, kad dalindamiesi mintimis labai praturtėja patys. Vaikai įgyja bendravimo įgūdžių, pagarbos, tolerancijos, išmoksta siekti tikslo diskutuodami, keisdamiesi nuomonėmis, bendradarbiaudami.

Kalba – tarpasmeninių ryšių priemonė. Anot Piaget (2002), vaikų pasisakymus galima suskirstyti į dvi grupes, kurias galima pavadinti egocentrine ir socializuota. Egocentrinei grupei vaiko pasisakymus priskirsime, kai vaikas nesirūpina nei su kuo šneka, nei ar jo klauso. Jis kalba arba pačiam sau, arba dėl smagumo įtraukti nesvarbu ką į savo tuo metu atliekamą veiksmą. Toks kalbėjimas yra egocentrinis todėl, kad vaikas kalba tik apie save, tačiau ypač dėl

to, kad jis nesistengia pažvelgti iš savo pašnekovo požiūrio taško. Vaikas reikalauja iš jo tik išorinio suinteresuotumo, kad galėtų susidaryti iliuziją, jog yra akivaizdžiai girdimas ir suprastas. Jis nejaučia jokie poreikio koku nors būdu paveikti savo pašnekovo ar jį iš tiktųjų ko nors pamokyti.

Socializuoti kalbėjimo atveju galima išskirti šias kategorijas: adaptuota informacija, kritika, paliepimai, prašymai, grasinimai, klausimai, atsakymai. Informacija laikoma adaptuota, kai vaikas iš tikrųjų keičiasi savo mintimis su kitais. Jis informuoja savo pašnekovą apie ką nors, kas galėtų sudominti ir paveikti jo elgesį, arba išprovokuoja tikrą pasikeitimą informacija, diskusiją ar netgi bendradarbiavimą siekiant bendro tikslo. Kritika: ši grupė apima visas pastabas apie kito darbą arba elgesį. Tai pastabos, specifinės kiekvieno konkretaus pašnekovo atveju. Tačiau jos yra labiau afektinio negu intelektualinio pobūdžio, t. y. siekia patvirtinti kalbėtojo pranašumą ir sumenkinti kito nuopelnus. Paliepimai, prašymai, grasinimai: šiais atvejais aiškiai pasireiškia vaiko poveikis kitam. Klausimai: dauguma vaiko klausimų kitam vaikui suponuoja atsakymus ir juos taip pat galima priskirti socializuotos kalbos kategorijai. Atsakymai: šiai kategorijai priklauso atsakymai, duodami į tikrus klausimus (su klaustuku) ir į paliepimus, tačiau jai nepriklauso atsakymai duodami per pokalbį į teiginius, kurie visai nėra klausimai, bet išplaukia iš bendro informacijos srauto.

Pasak Dodge, Colker, Heroman (2007), santykiai su bendraamžiais, jų bendravimas turi įtakos tam, kaip vaikai jaučiasi ikimokyklinio ugdymo įstaigoje ir kaip jie pažįsta pasaulį. Tikslingai organizuota grupės erdvė ir sudaryta dienotvarkė sukuria tinkamą atmosferą vaikų bendravimui tarpusavyje, padeda numatyti, kaip bus sprendžiamos problemos. Pozityvus bendravimas ikimokyklinio ugdymo įstaigoje – grupės bendruomenės esmė. Grupė nėra bendruomenė, kol kiekvienas vaikas neturi nors vieno draugo. Vaikai, kurie neturi draugų, kuriuos nuolat atstumia bendraamžiai, patenka į uždara ratą, kurio patys dažniausiai negali įveikti. Vaikai gali įvairiais būdais atstumti kitus: stengdamiesi pasirodyti, kvailai elgdamiesi, pernelyg šiurkščiai žaisdami, stumdydami kitus arba elgdamiesi agresyviai. Ikimokyklinis amžius yra laikas, kada būtina užkirsti kelią neigiamoms nedraugiškumo pasekmėms. Kuo ilgiau vaikas bus socialiai izoliuotas, tuo didesnė tikimybė, kad vis stiprės jo destruktivus elgesys ir bus blogi įvairių vaiko kompetencijų ugdymo rezultatai.

Ališauskienė, Miltenienė (2004) nurodo, kad vaiko ugdymosi sunkumai dažniausiai (70%) pastebimi jaunesniajame mokykliniame amžiuje, o tik kas penktas respondentas nurodė, kad sunkumus pastebėjo jau ikimokykliniame amžiuje. Galima manyti, kad ikimokykliniu laikotarpiu kai kuriuos raiškus sutrikimus pedagogai ir tėvai pastebi rečiau. Tam priežasčių gali būti įvairių: viena jų tai, kad vaikai nekelia suaugusiems sunkumų. Tylesni, drovesni vaikai gali jau ankstyvoje vaikystėje turėti specialiųjų poreikių ir dėl charakterio ar

prastos bendravimo kompetencijos būti nepastebėti. Minėto tyrimo metu buvo nustatyta, kad trečdalis pedagogų įsitikinę, kad SUP turintys mokiniai dažnai būna atstumti kitų (34%), liūdni (28%), tačiau kitas trečdalis tam prieštarauja. Svarbu, kiek SUP daro įtaką vaikų tarpusavio santykiams ikimokykliniame amžiuje. Juodaitytė (2003) nurodo, kad ugdymas gali suteikti naujų sąlygų vaikams, kaip visaverčiams socialiniams individams, formuotis, jeigu pedagogas pripažįsta vaikų subkultūrą kaip jo „naujojo“ žinojimo erdvę. Todėl siekiant užkirsti kelią bendravimo sunkumams dėl SUP mokykloje galima daryti įtaką dar ankstyvajame amžiuje.

1.3. Žaidimas socialiniu aspektu.

Bendravimas su suaugusiuoju, socialiniai, emociniai kontaktai yra vienas iš pagrindinių sąlygų normaliai žaidimo plėtotei. Ryšiai tarp vaikų, pasak Grinevičienės (2002), užsimezga ir palaikomi tada, kai domimasi žaidimo turiniu, norima dalyvauti žaidime, stengiamasi išmokti arba išmokyti draugą to, ką moka daryti pats. Žaisdami vaikai padeda vieni kitiems, stebi bendraamžių žaidimą. Suvokia save ir bendraamžį kaip bendravimo subjektus, vertina draugų poelgius. Vygotskis (2005) žaidimą pavadino „socialinių santykių aritmetika“. Vaikas, įsivaizduodamas esąs suaugusiu, ilgainiui įsisąmonina žmonių veiklos prasmę. Žaidimas yra vystymosi šaltinis ir sudaro artimiausio vystymosi zoną. Nors daugelis autorių žaidimą apibūdina kaip spontanišką, laisvą vaiko veiklą, Vygotskio (2005) manymu, žaidimas yra valingo elgesio, dorovės ugdymo mokykla, o laisvė žaidime yra iliuzinė: vaidmens realizavimas reikalauja paklusti taisyklėms, socialinių santykių logikai ir bendruomeninės sąveikos nuomonėms. Vaidmeninio žaidimo lygis labai priklauso nuo vaizdinių apie socialinę aplinką: jei jų nėra, arba jie nepakankami, skurdūs, tai ir žaidimo lygis žemas. Taigi žaidimo prielaidų nepakanka, kad veiksmai su daiktais taptų žaidimu – pagrindine vaiko veikla. Pasak Kaffemanienės, Burneckienės (2001), vaikui reikia padėti išmokti specifinių žaidimo veiksmų, plėtoti siužetą, atlikti vaidmenį, paklusti taisyklėms. Tai ypač aktualu ugdant sutrikusios raidos vaikus, nes žaidimo plėtotę lemia vaikų intelektinės galimybės, gebėjimas kaupti vaizdinių atsargą, įsisavinti žinias apie aplinką, jas atspindėti, vaiko turima socialinė patirtis bei gebėjimas ją pasidalyti, bendrauti su žaidimų partneriais. Žaidimo kokybę ir turtingumą lemia ir socialinės aplinkos bei ugdymo kokybė. Nilsen (2004) pažymi, kad žaidimas vaikui yra malonus, savaiminį stimulų suteikiantis ir konkretaus rezultato nereikalaujantis užsiėmimas, skatinantis visapusišką vaiko raidą.

Visas vaikų ugdymas yra paremtas žaidimu. Mes negalime nurodyti, kaip vaikui bendrauti, atlikti kokias nors užduotis, jei vaikas pats to nenori. Anot Radzevičienės (2003), vaiko psichosocialinėje raidoje žaidimai yra esmingiausia šią raidos sferą skatinanti priemonė.

Žaisdami vaikai sujungia tai, ką žino, su tolesniais savo gebėjimais, mokosi bendrauti, reikšti savo mintis, emocijas ir norus. Žaidžiant greičiau lavėja kalba, pasitikėjimas savimi. Kalbos trūkumai nemaža dalimi lemia nekokybiško vaikų bendravimo situaciją. Kaffemanienė, Burneckienė (2001) teigia, kad vaikų bendravimą apsunkina tai, kad kalbėdami vaikai ne tik nesugeba simbolizuoti (kurti įsivaizduojamas situacijas), bet kalba žaidimo metu neatlieka pagrindinių funkcijų, kurios žaidimą paverčia kūrybiniu procesu – vaikai neplanuoja veiksmo, nefiksuoja atliekamų veiksmų, nėra savarankiškos vaidmeninės komunikacijos. Todėl per visą ikimokyklinį laikotarpį mokant žaisti būtina plėsti specialiųjų poreikių turinčių vaikų socialines žinias, ugdyti ir plėsti kalbos funkcionalumą, gebėjimą bendrauti. Kartu žaidimo gebėjimų formavimas plečia šių vaikų žinias, padeda spręsti bendravimo problemas, ugdyti asmenybę. Grinevičienė (2002) teigia, kad žaidimas turi didelę įtaką vaiko psichiniam ir fiziniam brendimui. Žaidimu mažylis ugdomas kaip asmenybė: formuojasi tos asmenybės psichikos pusės, nuo kurių ateityje priklausys vaiko sėkmė moksle, darbe bei santykiai su žmonėmis. Žaidimas parodo mūsų ateities potencialą. Minėta autorė teigia, kad įvairūs veiksmai atliekami su žaislais rodo vaikų sugebėjimą derinti savo veiksmus prie konkrečių daiktų ir jų savybių bei mėgdžioti suaugusiųjų atliekamus veiksmus. Taigi, pasak Radzevičienės (2003), žaidimas yra mąstymo bei kalbos formavimosi proceso pradžia ir yra svarbi psichiniu, emociniu, pažintiniu bei socialiniu aspektais. Autorės teigimu, žaisdamas vaikas tyrinėja šeimą, nustato ir suvokia jos hierarchiją, amžiaus bei tarpusavio ryšius, perima savo kultūros, tradicijų vertybes, suvokia elementarias bendrabūvio taisykles. Formuojasi socialinio teisingumo jausmas. Žukauskienė (2002) patvirtina, kad žaisdami vaikai tampa socialiesni, nes mažėja jų egocentrizmas ir nurodo šias vaiko socialinio žaidimo rūšis: neužimtas, nuošalus, stebėtojo, paralelinis, asociatyvus ir žaidimas bendradarbiaujant. Žaidimo pobūdis įvairiais amžiaus tarpsniais evoliucionuoja, kol galiausiai perauga į darbinę suaugusio žmogaus veiklą.

Anot I. Kaffemanienės ir I. Burneckienės (2001), psichologai ir pedagogai seniai atkreipė dėmesį į žaidimą kaip ugdymo, vystymosi, kokybės vertinimo bei terapijos priemonę. Stebint ir vertinant vaiko žaidimą pagal tam tikrus parametrus, galima nustatyti normalią arba vėluojančią žaidimų raidą; vaiko žaidimų raidos lygis informuoja apie paties vaiko raidos ypatumus. Vertinant žaidimo įtaką vaiko socialinės saviraidos aspektu Armavičiūtė ir Gasiūnaitė (2011) nurodo, kad per žaidimo metu natūraliai susidarancias situacijas vaikas turi galimybių mokytis atlikti įvairius socialinius vaidmenis, mėgdžioti ir išbandyti naujus elgesio ir bendravimo modelius, padedančius lengviau prisitaikyti prie bendraamžių, įsitraukti į grupės gyvenimą, užimti palankų statusą. Vaiko individualybės raidos aspektu – įgyti naujų sugebėjimų, įgūdžių, individualios patirties, normų bei taisyklių, patirti džiaugsmingų išgyvenimų, malonumų. Žaidimas gali padėti šalinti emocines ir elgesio problemas, jei pedagogas lanksčiai

pasinaudos žaidimo poveikiu vaikui. Monkevičienė (2004) nurodo, kad žaidimas padeda atskleisti vaikui palankius ryšius tarp jo ir suaugusiojo, jo ir kitų vaikų – parodyti, jog jis priimamas, jog gali jaustis saugus, reikalingas, jog bus globojamas, kai jam reikės paramos, kai jis jaus baimę, skausmą, nesėkmę. Žaidimas padeda vaikui išreikšti ir suvokti jo paties jausmus, nes tik tuomet jis gali apmąstyti ir pasirinkti tinkamus elgesio būdus. Į žaidimą žvelgiant kaip į reikšmingą vaikų socializacijos veiksnį galima teigti, kad ikimokyklinis amžius yra tinkamas dėti pagrindus socialiniai ir individualiai vaiko raidai.

Pasak Radzevičienės (2003), ankstyvajame amžiuje vyrauja dvi žaidimų formos *Spontaniškas žaidimas* - tai paties vaiko inicijuotas žaidimas, kuris neturi apibrėžtos struktūros. Vaiko norą žaisti skatina pamatytas žaislas, išgirsta muzika, suaugusiųjų veikla, noras tyrinėti aplinką naujais objektais. *Suaugusiųjų pasiūlytas žaidimas* – kai suaugusieji pasiūlo vaikui kokį nors žaislą ir kartu tarsi vadovauja žaidimui – rodo, kaip su tuo žaislu žaisti. Autorė nurodo tokią žaidimo plėtotės eigą: 1) Žaidimas be veiksmo. 2) Žaidimo stebėtojas. 3) Nepriklausomas žaidimas. 4) Paralelinis žaidimas. 5) Asocijuotas žaidimas. 6) Kooperuotas ir organizuotas žaidimas. Žaidimo metu yra realizuojami žaidybiniai ir realūs vaikų tarpusavio santykiai. Žaidybinius santykius sąlygoja žaidimo siužetas ir vaidmenys, kuriuos prisiima vaikai. Realūs santykiai – žaidimo partnerių tarpusavio bendravimas. Realūs vaikų tarpusavio santykiai gali būti draugiški bei priešiški. Kiekviename amžiaus tarpsnyje bendravimas turi savų ypatumų. Grinevičienė (2002) nurodo šiuos mokslininkų išskirtus vaikų bendravimo žaidime lygius: *Neorganizuoto elgesio* lygis. Vaikai nemoka susirasti tinkamos veiklos, nesugeba įvertinti savo veiksmų pasekmių; *Stebėtojiško elgesio* lygis. Vaikas stebi žaidžiančiuosius, kalbasi, užduoda klausimus, bet pats neįsitraukia į žaidimą; *Individualių žaidimų* lygis. Vaikas nebendruoja su kitais vaikais, bet ir netrukdo jiems žaisti. Tai, kad vaikas moka žaisti vienas, jau yra prielaida pereiti į bendrą žaidimą ir tarpusavio bendravimą; *Lygiagretusis* (paralelinis) žaidimų lygis. Vaikai nekuria bendro siužeto, tačiau domisi greta žaidžiančiųjų veikla, stengiasi netrukdyti. Šiame lygyje išryškėja draugiškumas, savitarpio pagalba; *Asocijuoto žaidimo* lygis. Vaikai su kitais žaidžia prastai organizuotame žaidime. Pokalbio esmė – klausimai. Vaikai žaidžia vienas kito žaislais; *Trumpalaikio bendravimo* lygis (laikinos sąveikos etapas). Nors ir laikinai, tačiau vaiko veiksmai nukreipiami bendram sumanymui įgyvendinti. Jie derinami su kitų vaikų veiksmais, paklūstama teisingiems reikalavimams; *Ilgalaikio bendravimo* lygis (ilgalaiškės sąveikos etapas). Veikla planuojama, jaučiama atsakomybė už pasirinkto vaidmens atlikimą, teisingai įvertinamas savo ir draugų elgesys, paklūstama taisyklėms, drauge gaminamos priemonės. Bendravimo trukmė priklauso nuo susidomėjimo žaidimo siužeto lygiu; *Pastovaus bendravimo* lygis (pastovios sąveikos etapas). Susiformuoja pastovios žaidžiančiųjų grupės. Ugdant vaikus žaidimai organizuojami laipsniškai keliant reikalavimus tarpusavio bendravimui.

Trečių metų pabaigoje – ketvirtų pradžioje žaidimų raidoje įvyksta esminis šuolis, kaip nurodo Kaffemanienė, Burneckienė (2001), atsiranda vaidmuo. Pradžioje vaidmuo lyg paslėptas: atlikdamas veiksmus, vaikas dar savęs nevadina imituojamo suaugusiojo vardu. Pagaliau ateina toks metas, kai vaidmenį jis įvardija žaidimo pradžioje ir pradeda veikti, vadovaudamasis vaidmens logika. Vaidmuo greitai praturtina žaidimo turinį, veiksmus. Praturtėja ir emocinis žaidimo turinys; vaikas ne tik jaučia malonumą veikti su žaislais, bet išgyvena ir sudėtingesnius jausmus, susijusius su konkrečiu vaidmeniu, atspindi socialinį požiūrį į reiškinius, žmonių poelgius. Tuomet, kai žaidimo veikla turi visus būdingus struktūrinius elementus: siužetą, turinį, vaidmenis, simbolinę situaciją - susiformuoja tikrasis **kūrybinis siužetinis-vaidmeninis žaidimas**.

Žukauskienė (2002) nurodo, kad, bihevioristų nuomone, vaidmeninis žaidimas yra socialinio mokymosi forma, kad net įsivaizduojami žaidimai yra susiję su tuo, ką vaikas yra patyręs. Anot autorės, svarbiausias ir patraukliausias vaidmeninio žaidimo požymis yra jo lankstumas, plastiškumas, todėl žaidime gali dalyvauti skirtingų protinių ir fizinių gebėjimų vaikai. Manoma, kad vaidmeninis žaidimas padeda formuoti empatiją. Pasak Kaffemanienės, Burneckienės (2001), vaidmeninio žaidimo struktūroje skiriami du vaikų bendravimo tipai: **vaidmeninis** (žaidybinis) ir **realusis**. Paprastai vaikų bendras žaidimas prasideda realiuoju bendravimu, kai vaikai spontaniškai kilus žaidimo sumanymui buriasi į bendrą žaidimą, formuoja žaidimo siužetą, pasiskirsto vaidmenimis, pasirenka žaislus, tariasi dėl žaidimo turinio, planuoja jo vyksmą. Šį realųjį bendravimą mokslininkai pavadino **metakomunikacija** – šalutiniu bendravimu, vykstančiu per žaidimą. Ji būtina tam, kad sėkmingai vyktų žaidimas – juk žaidimui susiburia skirtingos socialinės ir emocinės patirties vaikai, skiriasi jų kognityvinis (žinios ir vaizdiniai) ir konatyvinis (gebėjimo žaisti) lygis.

Vaidmeninis bendravimas, kaip teigia Kaffemanienė, Burneckienė (2001), vyksta per siužetą bei vaidmenis atitinkančius veiksmus su žaislais ir ypač per vaidmeninį dialogą; jo metu ne tik apsieičiama frazėmis – nurodymais, bet ir atspindimas emocinis požiūris į vaizduojamus socialinius reiškinius. Vaidmeniniai žaidimai skatina mažylio intelektinę-socialinę raidą (Grinevičienė, 1999). Autorė nurodo, kad siužetiniame vaidmeniniame žaidime turi dalyvauti ne tik artimas žmogus, pedagogas, bet ir bendraamžiai ar žaidimo partneriai. Jei šalia nėra žaidimo partnerio, mažyliui žaisti neįdomu. Jis neturi su kuo dalytis žaidimo džiaugsmu, bendrauti, neturi kuo pasitikėti, jaučiasi nesaugus, negali atitrūkti nuo realybės ir pasinerti į savo fantazijų, svajonių pasaulį.

Žaidimo pobūdis. Ikimokykliniame amžiuje formuojasi vaikų partnerystės ryšiai, svarbūs bendram vaidmeniniam žaidimui. Maži vaikai, nors ir labai domisi bendraamžiais, tačiau žaisti bendrai negeba. Jaunesnysis ikimokyklinis amžius - tai individualių bei žaidimų greta

laikotarpis. 2-3 metais vaikas dažniausiai žaidžia vienas arba greta kitų vaikų. Žaidimas greta vyksta emocišniau: ryškėja bendri vaikų džiaugsmo, malonumo žaisti išgyvenimai, tik tada, kai vaikai išmoka žaisti šalia vienas kito (negriaudami kito statinio, netrukdydami, neatimdami vienas kito žaislų), susidaro prielaidos bendram žaidimui. Įprastinės raidos 3 metų vaikai individualiai žaidžia trumpiausiai 10-15 minučių, kai kurie – iki 30 minučių ar ilgiau. Kartu trimečiai vidutiniškai 10 minučių geba žaisti greta vienas kito. 5-6 metais žaidimų greta nebepakanka, tuomet žaidžiant šalia kyla naujo žaidimo sumanymas, kuriam realizuoti vaikai susiburia į bendrą, gana ilgai trunkantį žaidimą. Dauguma penkiamečių bendrai žaidžia vidutiniškai 20 minučių, o šešiamečiai – 30 minučių, bet geba žaisti ir ilgiau. Šiais gyvenimo metais išlieka ir gebėjimas gana ilgai žaisti individualiai. Tai rodo išaugusius vaikų žaidimų interesus, gebėjimą ilgiau sukaupti dėmesį bei žymi perėjimo prie žaidimų pagal taisykles pradžia.

Komunikaciniai gebėjimai. Kaffemanienė, Burneckienė (2001) pažymi, kad būtina gero vaidmeninio žaidimo sąlyga – ne vien pakankamai aukštas žaidimo veiksmų lygis, bet ir socialiniai įgūdžiai, t. y. vaikų gebėjimas bendrauti, tartis, planuoti, kūrybiškai plėtoti žaidimą, laikytis tam tikrų taisyklių. Svarbus žaidimų plėtotės komponentas – realusis bendravimas, vykstantis šalia žaidimo (metakomunikacija). Kadangi vaikų socialinė patirtis ir žinios apie aplinką yra nevienodos, natūraliai atsiranda būtinumas paaiškinti žaidimų partneriams savo simbolinius veiksmus, be to, būtina pasiskirstyti vaidmenimis, tartis dėl veiksmų, žaidimo eigos, planuoti – vyksta realus bendravimas šalia žaidimo.

Žaidimas skatina bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžius. Hoffmann, Roggenwallner (2005) pastebi, kad žaisdami drauge vaikai išgyvena draugystės jausmą, mokosi įveikti polinkį konkuruoti ir gali palyginti, ką reiškia veikti kartu su kitais ir būti sau vienam. Daniels, Stafford (2000) nurodo, kad artimesnis bendravimas padeda užmegzti draugystę ir teigiamus tarpusavio santykius, o svarbiausia paremti vienas kitą. Pačioje trumpiausioje žaidimo scenelėje žodinis ir nežodinis bendravimas, atskleidžia pažinimo gebėjimą ir įvairaus pobūdžio sąveikas tarp vaikų. Todėl ypač svarbu suteikti plačiausias galimybes žaisti specialiųjų ugdimosi poreikių turintiems vaikams

2 skyrius. SUP TURINČIŲ VAIKŲ IR JŲ BENDRAAMŽIŲ BENDRAVIMO YPATUMAI

2.1. Tyrimo metodika ir dalyviai

Tyrimas atliktas trijose N miesto ikimokyklinio ugdymo įstaigose, gavus įstaigų vadovų ir tėvų, auginančių SUP turinčius vaikus, sutikimus. SUP turinčius vaikus pasirinkti padėjo ugdymo įstaigų, kuriose buvo atliekamas tyrimas, logopedai bei vaikus ugdančios pedagogai. Tyrime dalyvavę 4-5 metų SUP turintys vaikai turi kalbos ir kalbėjimo sutrikimų, lanko logopedinius užsiėmimus, iš bendraamžių išsiskiria pasyviu elgesiu. Iš viso dalyvavo 20 vaikų, turinčių SUP, 19 tėvų, auginančių SUP turinčius vaikus, 17 auklėtojų, ugdančių SUP turinčius vaikus, 121 SUP turinčio vaiko bendraamžis.

Tyrimas atliktas trimis etapais, taikant stebėjimo, struktūruoto interviu su laisvai formuojamais atsakymais ir veiklos tyrimo metodus.

Pirmajame etape tyrėja *stebėjo* vaikų, turinčių SUP, spontaniškai pasirinktą veiklą. Pasirinkti tokie priklausomi kintamieji: gebėjimas savarankiškai pasirinkti žaidimą, žaidimo veiksmai ir pobūdis, bendravimo iniciatyvumas ir gebėjimas išlaikyti užsimezgsų kontaktą žaidimo metu. Gauti duomenys fiksuoti lentelėje (1 priedas). *Interviu metodu* apklausti vaikai, turintys SUP, auklėtojos, kurių grupę lanko SUP turintis vaikas, vaiko, turinčio SUP, bendraamžiai, lankantys tą pačią ugdymo grupę, tėvai, auginantys vaiką, turintį SUP. Kiekvienai respondentų grupei paruošti klausimai (2 priedas). Klausimai tėvams parengti siekiant išsiaiškinti jų požiūrį į SUP turinčio vaiko gebėjimą įprastoje aplinkoje savarankiškai pasirinkti veiklą ir veikti bei bendrauti su greta esančiais žaidimo metu, sužinoti, kaip tėvai vertina vaiko bendravimą ir kokias išvelgia bendravimo sunkumų priežastis. Klausimai auklėtojoms parengti norint išsiaiškinti, kaip vaikai, turintys SUP, geba savarankiškai pasirinkti veiklą, inicijuoti bendravimą ir bendrauti žaidimo metu bendraamžių grupėje, išanalizuoti pedagogų požiūrį į vaikų, turinčių SUP, bendravimo sunkumų priežastis. Interviu su SUP turinčiu vaiku siekta išsiaiškinti jo santykį su grupės vaikais ir mėgstamos veiklos pasirinkimą. Klausimai SUP turinčio vaiko bendraamžiams parengti norint išanalizuoti jų požiūrį į SUP turintį vaiką bei sužinoti, kokius žaidimus jie žaidžia kartu.

Antro etapo metu atliktas *veiklos tyrimas* organizuojant žaidimus (2 paveikslas), siekiant vaikams, turintiems SUP, daryti įtaką numatytais poveikio priemonėmis ir išsiaiškinti SUP turinčių vaikų bendravimo su bendraamžiais aktyvinimo galimybes.

Nr.	Žaidimas	Tikslas	Priemonės	Formuojami gebėjimai ir įgūdžiai	Tikėtinas rezultatas
1.	„Dovanoju gėlę“	Skatinti kontakto su bendraamžiais užmezgimą. (gera emocija)	Eilėraščių „Gėlytė draugui“, popierinė gėlė.	1.Labiau pasitikės savimi; 2.Gerai jausis bendraamžių grupėje; 3.Išsirinks draugą žodžiu arba veiksmu ir pats prie jo prieis.	Pradės kontaktą su bendraamžiu.
2.	„Aš milžinas“	Skatinti saugumą, pasitikėjimą savimi, norą ir gebėjimą žaisti.	Trumpa istorija apie gerą milžiną;	1.Pasitikės savimi; 2.Pasirinks draugą paimdamas jį už rankos; 3.Atliks konkrečius žaidimo veiksmus kartu su draugu.	Pasitikės savo jėgomis, jausis saugus atlikdamas veiksmus kartu su bendraamžiu.
3.	„Gatvė“	Kurti partnerystės ryšius bendrame žaidime.	Vairas, policininko lazdelė, dokumentai, reikalingi vairuotojui, tapetas, imituojantis kelią.	1.Pradės bendravimą išsirinkdamas draugų grupę (žodžiu ar judesiu) važiavimui kartu; 2.Žaidimo metu atsakys į bendraamžių kontaktą.	Gebės žaisti grupėje, atlikdamas atsakingus veiksmus, pajaus partnerystę su bendraamžiais.
4.	„Aiskauda“	Tikslinti vaidmeninį bendravimą ir kurti personažų dialogus.	Tvarsliava, vaistai ir kita gydytojo atributika.	1.Inicijuos bendravimą paklausiant, kas nutiko; 2.Išlaikys tarpusavio bendravimą su bendraamžiais.	Logiškai atliks veiksmus ir bendraus žaidimo metu.
5.	„Gimtadienio šventė“	Tikslinti vaidmeninį bendravimą ir kurti personažų dialogus.	Žaisliniai: indai, maistas, servetėlės, balionai.	1.Pats pasirinks žaidimo draugus (pagalbininkus); 2.Išlaikys tarpusavio santykius žaidimo metu.	Aktyviai dalyvaus atliekant savo vaidmenį, bendraus žaidimo metu.
6.	„Kelionė į zoologijos sodą“	Tobulinti vaidmeninį bendravimą ir kurti personažų dialogus.	Kėdės, bilietėliai, minkšti žaislai.	1.Numatys tolimesnius žaidimo veiksmus; 2.Inicijuos žaidimo veiksmus; 3.Išlaikys bendravimą viso žaidimo metu.	Žodžiu planuos žaidimo veiksmus. Aktyviai bendraus žaidimo metu.

2 pav. Organizuotų žaidimų planas

Pirmųjų dviejų organizuotų žaidimų metu buvo siekiama vaikų, turinčių SUP, sudominti bendra veikla, skatinti norą veikti kartu. Kiti keturi žaidimai buvo žaidžiami po du kartus. Pirmą kartą vaikai, turintys SUP, įtraukus į bendrą žaidimą buvo paliekami žaisti savarankiškai. Stebėtas gebėjimas savarankiškai išlaikyti jau organizuoto bendravimo situaciją ir

toliau veikti joje. Antrą kartą žaidžiant tą patį žaidimą, visa žaidimo eiga buvo kontroliuojama ir nuolatos aktyvinamas vaiko, turinčio SUP, bendravimas su bendraamžiais. To siekiama elementariomis kelių žodžių instrukcijomis, skatinant stebėti ir mėgdžioti tyrėjo demonstruojamus veiksmus ir pasisakymus, atliekant bendrus veiksmus su tyrėju.

Trečiojo, baigiamojo etapo metu, siekiant išvelgti bendravimo su bendraamžiais pokyčius, pakartotinai *stebėtas* SUP turinčių vaikų savarankiškas veiklos pasirinkimas, *interviu su SUP turinčiu vaiku*, siekiant išsiaiškinti jo ir bendraamžių bendros veiklos pasirinkimo ir veikimo pokyčius po vykusio veiklos tyrimo; *interviu su auklėtoja*, norint sužinoti SUP turinčių vaikų ir bendraamžių veiklos pasirinkimo ir bendravimo pokyčius; *su vaiko*, turinčio SUP, *bendraamžiais*, siekiant sužinoti veiklos pasirinkimo ir veikimo pokyčius. Pokyčius, įvykusius organizuotų žaidimų metu, iliustruoja ir *atvejo analizė*.

2.2. Stebėjimo rezultatų aptarimas

Vertinant stebėtą SUP turinčių vaikų *savarankišką žaidimo pasirinkimą* susidaro įspūdis, kad tai klusnūs, ramūs, patys aktyviai nereikalaujantys dėmesio vaikai. Dauguma (14 iš 20) žaidimus pasirenka savarankiškai, 5 vaikai veiklą pasirenko po žodinio auklėtojų paskatinimo. Vienas SUP turintis berniukas ėjo žaisti kartu su bendraamžiu, jo pakvietas. Nežiūrint į tai, ar žaidimą pasirenko patys ar paskatinti, 6 SUP turintys tyrime dalyvavę vaikai rinkosi veiklą prie stalo. Jie dėliojo dėliones, mozaikas, spalvino knygutes, konstravo konstruktorių. Kiti 9 žaidė ramius žaidimus ant kilimo ar žaidimo kampeliuose: virtuvės kampelyje su lėlėmis, statė statinius iš kaladėlių, žaidė su mašinomis. 5 SUP turintys vaikai savarankiško žaidimo metu buvo judrūs, keitė savo buvimo vietą. Vienas jų atsakė į bendraamžių inicijuotą bendravimą ir veikė kartu. Šiam SUP turinčiam berniukui sunkumai kilo pradėdant žaidimą, o vėliau žaidimo eigoje žaidė savarankiškai ir aktyviai. Pats iniciavo keletą bendro žaidimo su bendraamžiais žaidybinių veiksmų.

Žaidimo veiksmi ir pobūdis. Vienuolikos SUP turinčių vaikų (iš 20) žaidime galima pastebėti atliekamus logiškai tarpusavyje susijusius veiksmus, atspindinčius vaiko ar suaugusiųjų gyvenimo situacijas. Vadinasi, vaikai žaisdami sudaro procesinių veiksmų grandinę, kuri ilgėdama vaiko žaidimą priartina prie siužetinio žaidimo. Devyni (iš 11 žaidimo metu sudarančių procesinius veiksmus) SUP turintys vaikai savo vaidmens neįvardija, todėl tai dar vienas argumentas, kodėl negalime sakyti, kad jie žaidžia siužetinį žaidimą, tačiau atliekami žaidimo veiksmi sudaro prielaidą formuoti siužetiniam žaidimui. Kiti du (iš 11) SUP turintys vaikai savo vaidmenį žaidime žinojo ir atliko daugkartinius veiksmus, bet veiksmi nesibaigė rezultatu, todėl taip pat negalima sakyti, kad jie jau žaidžia siužetinius – vaidmeninius žaidimus.

Trys iš visų (20) SUP turinčių tyrime dalyvavusių vaikų dažniausiai žaidžia šalia vieno ir to paties vaiko. Savarankiško žaidimo metu 15 SUP turinčių vaikų žaidė vieni, 5 jų veikė tarp bendraamžių, bet atskirai, savarankiškai, bendravimo žaidimo metu neinicijavo. Pozityviai vertinant situaciją galima išvelgti palankią situaciją žaidimui greta formuotis.

Bendravimas žaidimo metu. Stebint SUP turinčių vaikų savarankišką žaidimą, pastebėti trys SUP turintys vaikai, kurie patys bandė inicijuoti bendravimą. Jie tai darė nevienodai ir rezultatas buvo skirtingas. Mergaitė ėjo prie žaidžiančių vaikų ir juos stebėjo, bendravimas neįvyko, nes aktyvios iniciatyvos nebuvo nei iš SUP turinčios mergaitės, nei iš bendraamžių. Berniukas pribėgo prie judriai žaidžiančių vaikų ir bėgiojo tarp jų. Šiuo atveju žodinio bendravimo nebuvo, bet bendra veikla vyko. Vaikai nesišalino SUP turinčio berniuko. Trečias SUP turintis vaikas pats bėgiojo šalia vaikų imituodamas šuniuką ir vaikai jį įtraukė į savo žaidimą. Šiuo atveju SUP turintis vaikas pakluso bendraamžių iniciatyvoms, bet pats žaidimo eigai įtakos nedarė. Kiti 17 SUP turintys vaikai bendravimo su bendraamžiais nesiekė, o žaidė vieni, savarankiškai. Iš jų 5 vaikai kartais atitrūkdavo nuo savo veiklos ir stebėjo bendraamžius iš savo žaidimo vietos. Septyni (iš 20) SUP turintys vaikai buvo žodžiu užkalbinti bendraamžių, į tai SUP turintys vaikai atsakė veiksmu, mimika, trumpu atsakymu: padėjo detalę ten, kad vaikui būtų aišku tai, apie ką jis klausė; galvos linktelėjimu parodė sutikimą, kad būtų paimta mašina; kol vaikai kalbėjo apie SUP turinčio vaiko piešiamą piešinį, berniukas sėdėjo atsitraukęs nuo savo veiklos; trumpais atsakymais ir šypsena parodė sutikimą bendrauti; paprašius duoti traukinį – davė, pasakius kur statyti tunelį – pastatė, bendravo atlikdamas siūlomus veiksmus; į bendraamžio prašymą paimti mašiną, trumpai atsakė „ne“ ir berniukas nuėjo; priešus bendraamžiams Do. nustoja veikusi, bet nieko neatsako. Tyrime dalyvavę SUP turintys vaikai patys neinicijuoja bendravimo ir patiria sunkumų atsakant į bendraamžių iniciatyvą, nes dažnai atsako veiksmu arba trumpu žodiniu atsakymu ir netęsia, nesiekia išlaikyti verbalinio bendravimo.

Apibendrinimas. 4-5 metų vaikai jau žaidžia siužetinius-vaidmeninius žaidimus, tačiau SUP turintys, tyrime dalyvavę vaikai patiria bendravimo su bendraamžiais sunkumus ir savarankiškai su jais nežaidžia. Pasyvūs bendravimo situacijose SUP turintys vaikai kasdieninėje veikloje taip pat yra pasyvūs. Jų pasirenkami žaidimai nereikalauja aktyvaus bendravimo norint juose veikti. SUP turintys tyrime dalyvavę vaikai nežaidžia siužetinių žaidimų, kuriems reikia aktyvaus bendravimo. Bendraamžiai retai patys įtraukia SUP turinčius vaikus į bendrą žaidimą arba jų sąveikos su vaiku, turinčiu SUP, yra trumpalaikės, epizodiškos. Tai vyksta todėl, kad į bendraamžių iniciatyvą SUP turintys vaikai atsako veiksmu, mimika arba trumpu žodiniu atsakymu neišlaikydami užsimezgusio kontakto ir negebėdami tęsti dialogo. Tyrime dalyvavę

SUP turintys vaikai savarankiškai nesudaro dialogų, jiems sunku priimti sprendimus ir numatyti tolimesnius veiksmus. Jie bendravimo sunkumus patiria jau bendravimo pradžioje.

2.3. Interviu rezultatų aptarimas

Žaidimo pasirinkimo vertinimas.

Interviu su tėvais, auginančiais SUP turinčius vaikus, metu siekta išsiaiškinti, kokią bendravimo žaidimo metu patirtį vaikai įgyja namuose, kurią galėtų perkelti į ugdymo įstaigą. Paaiškėjo, kad tyrime dalyvavę SUP turintys vaikai artimoje aplinkoje, namuose dažniausiai žaidžia vieni, nors noriai veiktų kartu su tėvais ar kitais artimaisiais. Tėvai mažai dėmesio skiria pagrindinei vaikų veiklai – žaidimui, todėl namuose ne visi vaikai turi galimybę įgyti bendro žaidimo patirties.

Penkiolika iš dvidešimties tėvų nurodo, kad vaikai patys savarankiškai pasirenka žaidimą namuose ir gana ilgai geba veikti vieni <...vienas labai ilgai gali būti. Jei puzzle dėlioja tai virš valandos. Būtinai turi pabaigti...> <...ilgai gali užsiimti. Nein žydzama...> <...žaid, kad vaikų nejudsi...> <...kai užsižaid ilgai gali žaisti. Kai vienas yra, jo kaip nebūtų...> ir panašiai. Vadinas, yra tikimybė, kad tėvai nemoko vaikų įvairesnių žaidimo modelių, o palieka juos veikti įprastinėje veikloje. Penki (iš 20) tėvai sakė, kad vaikai nenori žaisti savarankiškai <...tik 10-15 minučių viena pažaid...> <...greit visi žaislai pabosta...> <...vienas nebūna...> <...kartais užsižaidžia ilgiau su kompiuteriu, o taip tai nori, kad kartu žaistume...> <...užsižaidžia kartais, bet nori, kad būtų kas nors šalia...>. Nors dauguma tėvų nurodė, jog jų vaikai namuose veiklą pasirenka ir veikia savarankiškai, pasisakymuose atsispindėjo tai, kad esant galimybei vaikai noriai dalyvauja bendroje veikloje su artimaisiais. Pusė tėvų (10 iš 20) nurodė, kad namuose jie su savo vaikais veikia kartu. Dalis jų kartu užsiima darbine veikla <...Su manim dažniausiai darbuojamės...Kad namuose turi pati pažaidi...> <...dar su tėčiu eina lauke darbuotis...> <...Vienas su mašinom žaid, filmukus žiūr, o taip tai visur kartu darbuojamės...malkas paded parnešti...> <...mokau, kad paskui reikia ir susitvarkyti...>. Kiti tėvai su savo vaiku kartu praleidžia laisvalaikį <...su manim (mama) žiūri televizorių...> <...Daugiausia mudvi visur einam...einam pasivaikščioti su šuniu...>. 4 tėvai nurodė, kad jie su vaikais žaidžia bendrus žaidimus <...jam patinka, kai aš ar tetis padedam, bet gali biški ir vienas (žaisti)...> <...nenori vienas būti. Ateina pats ir turi rodyti ką darai, pasakoti apie paveiksliukus...> <...su tėčiu loto, domino žaidžia...> <...Labai mėgsta su tėčiu žaisti...ir su manim, bet man ji netrukdo...mes dažnai puzzle dėliojam, pašom, spalvinam...Barbės namą tėtis žaidžia...>. Šėsiuose tėvų pasisakymuose nurodoma, kad SUP turintis vaikas turi galimybę namuose žaisti su kitais vaikais. Vadinas, jie turi daugiau bendravimo galimybių ir įvairesnę žaidybinių situacijų patirtį. <... Su

broliu anie abudu dažniausiai...> <...kol gražiai brolis su ja žaidžia, žaidžia kartu...> <...anie visur kartu (su broliu)...E. nors ir mažesnis, bet dar brolių prižiūr...> <...kai brolio nėra žaidžia vienas, o taip tai ryžinas abudu...> <...kai pradeda lysti prie sesės susipeša...patinka kai puseserė (4 metai) ateina. Tada ta aną gydo...> <...gali ir viena ir su savais vaikais žaisti...kad mažieji tarpusavy žaidžia, Do. (SUP turintis vaikas) labiau juos globoja, o ne žaidžia...>. Keturi iš dvidešimties apklaustų tėvų nenurodė, kad jie kartu su vaiku dalyvauja bendroje veikloje ir sakė, kad šeimoje nėra kitų vaikų, su kuriais jų vaikas galėtų veikti kartu. Vadinasi, šie SUP turintys vaikai namuose pasirenka veiklą savarankiškai ir veikia vieni.

Interviu metu auklėtojos patvirtino, kad visi tyrime dalyvaujantys SUP turintys vaikai turi bendravimo sunkumų ir tarpusavio sąveikų situacijose yra pasyvūs. Jie dažniausiai veikia vieni. Nors dauguma vaikų, turinčių SUP, patys savarankiškai pasirenka norimą užsiėmimą, šešiams iš dvidešimties reikia auklėtojos pagalbos arba paskatinimo. Pasak auklėtojų, tyrime dalyvavę vaikai neapsiriboja vienos rūšies veikla, bet tai dažniausiai ramūs stalo žaidimai: spalvinimas, piešimas, dėlionių dėliojimas, statinių statymas iš kaladėlių. Tai veikla, kuriai atlikti nėra reikalingas bendravimas. Čia vaikai gali veikti vieni. Septyni iš dvidešimties SUP turintys vaikai kartais žaidžia su lėlėmis ar figūrėlėmis, su jomis bendrauja ir atlieka praktinius veiksmus žaidimo su žaislais metu. Kiti septyni ne visada žaidžia ramius žaidimus. Jie kartais būna judrūs, veikia tarp bendraamžių, bet bendro žaidimo su jais nežaidžia. Tai iliustruoja šie teigianiai: <...čia bėgioja, čia jau kokiam kampely truputį pažaidžia. Va taip ir juda...dažniausiai keičia savo buvimo vietas...Jei prabėga pro žaidžiančius vaikus, tai jų žaidimo netrukdo ir vaikai nieko nesako...> <...jei eina prie vaikų tuoj gaunas konfliktas...laksto paskui ir stumdo kartais net...> <...kai brolių nukreipiam kitai veiklai E. būna judresnis. Tuomet ir po grupę daugiau pabėgioja ir tarp vaikų pažaidžia...neužkalbina, bet būna, kad savaime atsiranda tarp vaikų...> <...patinka tokia veikla, kurioje galima paišdykauti, pabėgioti ir nereikia sukaupti dėmesio...> <...paskui blaškosi tai prie vienu, tai prie kitų vaikų...> <...tik nutaiko progą vėl bėgioja...bėgioja vaikams iš paskos...> <...eina ir aiškina vaikams, pastoviai juda...taip eitų prie vaikų, bet dažniausiai viena zylioja...>. Matome, kad tyrime dalyvavę SUP turintys vaikai, anot auklėtojų, dažniausiai lieka žaisti vieni, nežiūrint į veiklos pasirinkimą ar veikimo aktyvumą. Keturi vaikai, pasak auklėtojų, ypač pasyvūs. Jie dažniausiai nepasirenka veiklos arba nutraukia pradėtą veiklą ir stebi žaidžiančius vaikus <...jei aplinkui daugiau vaikų, tai pats nebežaidžia, o stebi vaikus, atrodo, kad saugotųsi jų...> <...apie žaidimą su kitais vaikais negali būti net kalbos. Dabar tik pradėjo žiūrėti į kitus vaikus...> <...turi žaislus ir vaikus stebi...> <...atėjęs į grupę jis sėdasi prie stalo ir nieko neveikdamas sėdi ir į vaikus žiūri...>. Galima manyti, kad pasyviai stebinčius vaikus domina bendraamžių veikla.

Interviu metu du **SUP turintys vaikai** negalėjo nurodyti, kokia veikla mėgsta užsiimti darželyje, keturi pasakojo, kad žaidžia siužetinius žaidimus <...su lėlytėm patinka...kad migdyti lėlytes...valgyti darau...myliu visas lėlytes, auginu...> <...lėlytės patinka...puošti, šukuoti...> <...su gyvuliukais žaisti...> <...namais...arkliukais...aš buvau mama...su lėlytėm...>. Kiti 12 SUP turinčių vaikų nurodė, kad jiems patinka žaisti ramius žaidimus su statybine medžiaga, techniniais žaislais, vartyti knygutes ir žaisti stalo žaidimus. Keturi iš jų sakė, kad ne visada žaidžia ramius žaidimus, o kartais patinka ir judrūs <...bėgioti...> <...eiti į lauką ir bėgioti...> <...su Karoliu žaisti...mane gaudau...> <...gyvulius gaydyti (judrus žaidimas)...su ranka gaudau...>. Du SUP turintys vaikai sakė, kad mėgsta žaisti judrius žaidimus <...Gaudau...i aš gaudau...> <...lakstyti Kontery (kalbėjo apie kompiuterinį žaidimą)...sportuoju...>. Trys iš 20 interviu apklausoje dalyvavusių vaikų kaip mėgstamą veiklą nurodė bendrus visos grupės atliekamus veiksmus <...da lauku einam, da salę, visur...> <...patinka šokti...viską darau...knygutes skaitom, piešiam, visokius darbelius darom...> <...lauku eiti...valgyti...>. SUP turintys vaikai dalyvaudami bendroje grupės veikloje kartu su bendraamžiais jaučiasi gerai ir nesiekia žaisti vieni. Nors, auklėtojų vertinimu, kai kurie tyrime dalyvaujantys SUP turintys vaikai yra pasyvūs bendravimo situacijose, jų požiūris į bendraamžius teigiamas, jie nori veikti kartu su bendraamžiais.

Bendravimas žaidimo metu.

Tėvai dažniausiai **nurodė**, kad vaikai žaidžia ir įprastai bendrauja. Teigė, kad patys prieina ir užkalbina kitus vaikus ar suaugusius bei su jais išlaiko bendravimą. Nors dauguma tėvų sakė, jog jų vaikai patys inicijuoja bendravimą, jie mato ir individualių bendravimo ypatumų. Trečdalis tėvų nurodė, kad vaikai turi individualių bendravimo ypatumų. Trys vaikai žaidimui partnerius renkasi mažesnius už save bei su jais išlaiko ilgesnį kontaktą. Tai iliustruoja šie teiginiai: <...su didesniais nelabai pažaid arba trumpai...Labiau su mažesniais vaikais...> <...kalba, bet sava žodžiais, sakiniais...su vyresniais nelabai, su mažiukais labiau...> <...su kiemo vaikais laksto...mažiukai anam pasiduod, jei didesni neklauso labai verkti pradeda...>. Kiti keturi vaikai ilgiau išlaiko užsimezgsų bendravimą su vyresniais už save: <...labiau patinka dideli, bet jei nepažįsta privengia...kol pamato, kad mes bendraujam ir tada viskas gerai...> <...su pusbroliu (vyresnis dviem metais) labai mėgsta žaisti. Abudu yra krapštukai, tai kai susitinka jų nelieka...> <...jei yra maži vaikai, tai geriau su dideliais būna, su mumis sėdi...Su didesniais vaikais žaisdama šnekasi, nors atrodo, kad tie labiau reguliuoja žaidimą...> <...Vyresni vaikai patys ją patraukia į žaidimą...>. Šie teiginiai parodo, kad SUP turintys vaikai nesiekia dominuoti ir jiems pavaldumo vaidmenys yra priimtini. Viena mama nurodė, kad du broliukai visada žaidžia kartu ir tik dabar jaunesnysis pradėjo domėtis netoliese veikiančių vaikų veikla, bet bendravimo neinicijuoja: <...E. toks drašesnis yra...jei kas įdomu,

gali nueiti ir pasižiūrėti...prie didelių gali nueiti, bet nein į kalbas, parpūt atgal...anie visur kartu (su metais vyresniu broliu)...>. Keturios mamos iš dvidešimties nurodė pastebėjusios sunkumus jau žaidimo pradžioje, inicijuojant bendravimą. Viena jų įvardijo bendravimo inicijavimo sunkumus ir nurodė problemą bendraujant su kitais vaikais <...Kuo rečiau ateina žmonės, tuo jai sunkiau. Jei dažniau mato įsijungia ji ir tarp berniukų ir tarp vyresnių...Su vaikais ji nesugeba bendrauti...>. Kitos trys teigia, kad vaikus bendravimui su kitais reikia skatinti <...Dabar jau eina pas vaikus. Anksčiau tik stebėdavo...jei nematytas vaikas aš turiu pasakyti, kad eitų pakalbinti...> <...reikia laiko, kad įsidrąsintų. Tada ir žaidžia ir šnekasi jie...kartais aš padedu vaikams pradėti žaisti...> <...kai pasakau, kad eitų žaisti, paima už rankos ir vedasi...>.

Auklėtojų interviu metu gauta informacija parodė, kad dvylika iš dvidešimties SUP turinčių vaikų, net nebando inicijuoti bendravimo su bendraamžiais. Penki iš jų geba veikti kartu, kai į bendrą veiklą paskatinti auklėtojų yra įtraukiami bendraamžių <...Jei vaikai susiorganizuoja ir aš paskatinu, tada vaikai priima, neatstumia...> <...Vaikai pasikviečia žaisti, tada gražiai žaidžia, kartais reikia paskatinti...matos, kad nori pas vaikus, tik neišdrįstap parodyti iniciatyvos...> <...jei yra sudaroma tokia situacija, tai žaisdama tarp vaikų daugiau veikia, negu kalba...> <...kai ilgiau pažaidžia pradeda kalbėtis...kalbasi tik su vienu vaiku, su keliais nesu pastebėjusi...> <...pats neprieina, savo norų neišsako...Kai vaikai jį pakalbina ar pasakau, kad priimtu, tuomet ir bendras žaidimas atsiranda ir kažką šnekasi...>. Vienas iš tyrime dalyvavusių SUP turinčių vaikų nebesiekia bendravimo su bendraamžiais, dėl nepasisekusių ankstesnių bandymų <...dabar nebeina taip prie vaikų, bet vis pabando...vaikai jos nepriima...>. Todėl ją galima būtų priskirti prie kitų septynių vaikų, kurie bando inicijuoti bendravimą su bendraamžiais, bet tai daro nesėkmingai. Manau, kad tyrime dalyvaujančius SUP turinčius vaikus reikia skatinti užmegzti tarpusavio ryšį su bendraamžiais ir mokyti tai daryti tinkamu būdu.

Interviu metu SUP turinčio vaiko bendraamžių buvo klausama, ką jie veikia kartu su SUP turinčiu vaiku (nurodomas vaiko vardas), kokius žaidimus žaidžia. Visose 20 situacijų dalis bendraamžių negali įvardinti kartu žaidžiamų žaidimų ir nurodė, kad nėra kartu žaidę arba kartu veikę bendroje grupės veikloje: eina į lauką, sportuoja, dainuoja, dalyvauja Ryto rate, daro darbelius bendroje grupės veikloje. Penkiolikoje (iš 20) situacijų bendraamžiai nurodė, kad yra kartu su SUP turinčiu vaiku žaidę su statybine medžiaga, techniniais žaislais, stalo žaidimus. Devyniose situacijose galima išvelgti SUP turinčių vaikų dalyvavimą bendruose su bendraamžiais siužetiniuose žaidimuose <...einu su juo į virtuvėlę...valgyti darom...daro su manim...> <...patinka žaisti virtuvėm ir dalintis žaislais...> <...su lėlėm žaidžiam...dainavom lėlytėm...> <...namais...mano vaikas buvo...reikėjo laukti kol iš parduotuvės pareisiu...laukė...> <...su lėlėm žaidžiau...visaip auginom...valgyti reikia duoti, prausti, eiti miegoti...> <...su

lėlytėm žaidėm...aš buvau mama, o paskui pasakiau, kad einu į parduotuvę...turėjo miegoti ir laukti, kad parnešiu skanumynų...> <...darėm mūšį...su miško žvėreliais...tada tigras turėjo nugalėti...aš turėjau tigrą...> <...buvau žaisti...namais...buvo vaikas...> <...žaidėm namais...mes pirkom valgyti...turėjo klausyti mamos...> <...aga...buvo mano vaikas...gerai žaidė, verkė labai...aš raminau, gal jam pilvelį skaudėjo...> <...namais...statėm namus...su skarom darėm visaip, paskui miegojom, tyliai buvau...buvo vaikelis mano...> <...aš sakau statom garažą ir padeda, paskui mašinas remontuojam...> <...aš galiu žaisti, kad Do. (SUP turintis vaikas nežaidžia...mes pradedam šukuosenas daryti...Do. padariau šukuoseną ir nežaidė daugiau...>. Iš vaikų, turinčių SUP, bendraamžių pasisakymų matome, kad SUP turintys vaikai siužetinio žaidimo metu neatlieka vadovaujančio vaidmens, dažniausiai žaidime nėra aktyvūs ir atlieka šalutinį vaidmenį, jie paklūsta kartu žaidžiančiam bendraamžiui, patys žaidimo eigai įtakos nedaro.

Konfliktų sprendimas.

Interviu metu tėvai vienareikšmiškai nurodė, kad vaikai patys konfliktinių situacijų nekuria, o SUP turinčių vaikų elgesį susidarius konfliktinei situacijai galima suskirstyti į tris beveik vienodai dažnai pasitaikančius reagavimo būdus: aktyvus neagresyvus, aktyvus agresyvus ir pasyvus. Pasak 8 tėvų, vaikai konfliktinėse situacijose apie netinkamą situaciją pasisako suaugusiems, garsiai šaukia, išsako savo nuomonę, bet nesiima agresyvių veiksmų. Šeši tėvai nurodo, kad vaikai elgiasi impulsyviai: gnybia, kanda, mušasi, atlieka skausmingus veiksmus. Kiti šeši tėvai nurodo, kad vaikai pasišalina iš susidariusios konfliktinės situacijos <...jei jau vaikai jį skriaudžia ateina ir su manim būna...> <...tiesiog pasitraukia ir nueina kuo toliau nuo tokio vaiko...> <...kai ko nors negauna pradeda ašaroti, jautriai reaguoja, eina į lovą ir guli...> <...paein šalin jei kur pyksta...Kad ir aš garsiau susakau K. jau klausos...susitrauk į kamuoliuką...> <...nėra niekada nuskriaudęs kito vaiko...nein prie tokių...> <...pirma kumsčius suspaudžia, bet žino, kad kitaip nebus ir klausos...>.

Auklėtojos nurodė, kad šeši vaikai konfliktinėse situacijose veikia aktyviai ir kiek agresyviai. Kita dalis SUP turinčių vaikų patys konfliktų nesprenžia. Anot auklėtojų, 9 vaikai pasišalina iš konfliktinės situacijos, o 5 pagalbos sprendžiant konfliktus kreipiasi į suaugusius.

Bendravimo sunkumų priežastys.

Analizuojant tėvų pasisakymus apie vaikų bendravimo sunkumus paaiškėjo, kad aštuoni tėvai neižvelgia jokių vaiko bendravimo sunkumų. Jų manymu, vaikai yra aktyviai bendraujantys ir jokių sunkumų nepatiria. Likusieji dvylika tėvų pasidalino į dvi lygias grupes. Vieni sunkumus išvelgia dėl individualių vaiko būdo bruožų, tai iliustruoja šie teigianiai: <...yra išsiblaškęs...norėtų bendrauti, bet arba su suaugusiais, arba su visai mažiukais. Gal neatitinka savo bendraamžių interesų...> <...yra bailus, tik ilgiau matęs žmogų gali su juo kalbėtis, tada

*nebesislepia už nugaros...> <...Uždara ir viskas. Sunkiai įsilieja į kompaniją...gal išaugs...>
<...labai jautri...greit ašarojanti...> <...toks biški nedrąsus yra greit susigėsta, nedrįsta kitų...>
<...yra perdaug užsispyręs...jei prilipo prie manęs, tai ir neis žaisti su vaikais...>. Kiti šeši tėvai bendravimo su bendraamžiais sunkumus išvelgia dėl kalbos neišlavėjimo. Jie tikisi, kad įveikus kalbos sunkumus susitvarkys ir tarpusavio bendravimo su bendraamžiais sunkumai. Interviu su tėvais, auginančiais SUP turinčius vaikus, gauti duomenys parodė, kad dauguma tėvų negali įvardyti, kaip jų vaikai inicijuoja ir palaiko bendravimą su bendraamžiais. Tik keletas tėvų skiria laiko bendram žaidimui su vaiku. Tai leidžia manyti, kad dalis tėvų nesusimąsto apie vaikų tarpusavio bendravimo ir socialinės kompetencijos reikšmingumą jų gyvenime.*

***Interviu metu** klausiant, kodėl vaikams kyla bendravimo sunkumų, **auklėtojos** pasisakė nevienareikšmiškai. Jos nurodė, kad yra kelios priežastys: vaiko charakterio (būdo) bruožai, negebėjimas žaisti su bendraamžiais ir kalbos sutrikimas. Viena dažniausių (12) minimų priežasčių paties vaiko netinkami būdo bruožai <...nenori nusileisti kitiems vaikams, dalintis žaislais...negali vaikai su ja susitarti, nesugeba išklaudyti vaikų...> <...agresyvus, tai niekas su juo ir nežaidžia...> <...nedrąsumas...bijo bendrauti...> <...nedrąsus, todėl sunkiai susiranda su kuo žaisti...> <...nedrąsi ir viską labai lėtai daro, per rato žaidimus vaikai ją visada ragina paskubėti...> <...būna atsiskyręs...mėgsta vienatvę...vaikai noriai bendrautų ir priima į bendrą veiklą, tačiau pats ne visada nori bendrauti su kitais...> <...Sunkumai kyla dėl jos nedrąsumo, kartais per jautriai reaguoja į sunkumus. Trūksta vaikiško linksmumo, judrumo...> <...Atrodo lyg visko bijotų. Už mažesnio brolio slėpdavosi. Atėjusio į grupę nematyto žmogaus bijodavo, kad ir kokiai seselei atėjus K. Jau visas įsitempęs...> <...problemos jame pačiame, labai jautrus...kai nebežino kaip pasielgti susijaudina ir kartoja Ei. Ei. Ei. (savo vardą mažybine forma)...> <...dėl negebėjimo išreikšti savo norų...dėl nemokėjimo savęs išreikšti emociškai. Nerodo emocijų nei džiugių, nei liūdnu...Tik pyktį...Dažniausiai be emocijų. Atrodo į nieką nekreipia dėmesio...> <...ir charakteris trukdo. Yra beproto užsispyręs. Ar ten namuose jam viskas galima. Nu visiškai neina peršnekėt...> <...matos, kad nori pas vaikus, tik neišdrįsta parodyti iniciatyvos...>. Auklėtojos pastebi ir įvardija, kad pusės visų tyrime dalyvavusių SUP turinčių vaikų bendravimo sunkumai kyla dėl netinkamo bendravimo pradedant žaidimą arba negebėjimo žaisti. Tik dvi auklėtojos nurodo tariamas nemokėjimo žaisti su bendraamžiais priežastis. Jos mano, kad vaikams trūksta bendravimo su bendraamžiais patirties <...kadangi darželį lanko pirmi metai, tai trūksta žinių bendravime su vienmečiais...> <...Papratęs su broliu užsiimti, jį prižiūrėti. Niekas su juo normaliai nežaidė, tai ir nemoka su tokio pat amžiaus vaikais žaisti...Nesugalvoja žaidimo galimų situacijų, nepasiūlo vaikams bendro žaidimo...Jis yra kaip mažesnis tarp mūsų vaikų...>. Kitos 8 auklėtojos neanalizuoja priežasčių, tik nurodo, kad negebėjimas žaisti bendrus žaidimus kelia vaikų, turinčių SUP, bendravimo su*

bendraamžiais sunkumus <...nes ji nesupranta kaip žaisti, neturi iniciatyvos, negali pasiūlyti kaip žaisti...prieina ir nežino kaip kartu žaisti...> <...ir nemoka žaisti...> <...nemoka apsispręsti, pasirinkti veiklos...> <...ji nedrįsta pati užkalbinti vaiku, pati paprašyti, taip ir lieka viena...> <...nesugalvoja kaip žaisti...nesilaiko žaidimo taisyklių...> <...neišklauso nei vaiku, nei susaugusių...> <...Kai daro kokius darbelius, ar bet ką jam reikia individualiai paaiškinti kiekvieną veiksmą. Atlikęs jį sėdi ir laukia kol vėl pasakys kiekvieną veiksmą, tai tą veiksmą ir atliks...> <...nesupranta frontalių nurodymų. Visada jam reikia atskirai pasakyti...Pats lyg ir norėtų bendrauti, nors labiau su suaugusiais, bet kada jam reikia pasiklausyti dėmesio nebeišlaiko ir kalba ant viršaus...>. Kalbant apie devynis SUP turinčius vaikus auklėtojos paminėjo, kad viena iš kliūčių kokybiškai bendrauti ir žaisti yra jų kalbos sutrikimas. Tik apibūdinant vieną iš 20 SUP turinčių vaikų kalba buvo nurodyta kaip vienintelis sunkumas, trukdantis bendrauti su bendraamžiais. Kitais atvejais kalbos sutrikimas nepamirėtas, arba buvo įvardytas kaip dar viena kliūtis tarpusavio sąveikai. Vadinasi, auklėtojos pastebi SUP turinčių vaikų bendravimo sunkumus ir negebėjimą žaisti kartu, todėl vienas iš ugdymo tikslų turėtų būti bendravimo aktyvinimas mokant užmegzti tarpusavio ryšius ir juos išlaikyti.

Interviu su SUP turinčių vaikų bendraamžiais išryškėjo pozityvus požiūris į SUP turintį bendraamžį. Išsakant savo poziciją SUP turinčiojo atžvilgiu dominuoja pozityvūs atsakymai. Vaikai negalėdami įvardyti, kuo jiems patinka SUP turintis vaikas (nurodomas vardas), minėjo išvaizdos elementus, sakė, kad jis yra geras, arba visi vaikai geri ir panašiai. Tai rodo, kad bendraamžiai nėra priešiška nusiteikę SUP turinčiojo bendraamžio atžvilgiu. Tarp svarbių pozityvaus požiūrio kriterijų vaikai nurodė šių vaikų paklusnumą ir galimybę veikti kartu. Iš visų negatyvių pasisakymų apie SUP turintį vaiką dominuoja teiginiai apie netinkamą elgesį. Neretai nurodoma, kad šie vaikai netinkamai elgiasi žaidimo metu <...nu ir atein ir vėl ir vėl žiūri ir neleidžia eiti...gadina žaidimą...sakau, o ana vis tiek nesitrauk...> <...paima puodelius ir nešas kitur, o aš noriu valgyti daryti ir neturiu puodelių...sakau, kad duotų, vis tiek neduoda...nekiečiu, nemok ana žaisti...> <...nedraugauju...nežaidu niekada, kad nemoka žaisti...stumdos...> <...trukdo žaisti...ateina ir vis tiek nežaido...> <...kai lenda prie manęs...aš žaidu, o ana lenda...> <...kai trukdo žaisti...visaip neleid žaisti...neklauso, kad sakau čia eiti...> <...kartais, kad neduoda...princesės suknelės...viena tokia yra ir paima...> <...tik kartais, kai nenor žaisti...sakau tu būsi tetis, o vis tiek nežaidė...> <...mano knygą paėmė ir nuspalvino...gal netyčia...vis tiek man primakalavo...> ir panašiai. Rečiau savo negatyvų požiūrį į SUP turintį vaiką bendraamžiai išsakė dėl kitoniškumo, SUP turinčiojo negebėjimo tinkamai veikti <...nedraugauju...nepatinka man visai...visada tokia (išsižioja pats)...nepatinka ana...> <...nedraugauju niekada...nenoriu niekada kartu žaisti...negraži visai...ir nežaidu niekada...> <...norėčiau, kad V. būtų vikresnis...> <...žioplas yra ir nepatinka visai...> <...kad ana kažkokia

*kvaila...durniuoja va taip...> <...visai nepatinka...viskas nepatinka...ir pati ana nepatinka...>
<...nemoka nieko...žiūr ir viskas. Anam reik aiškinti ir aiškinti...> <...kad nenori nieko daryti
nepatinka... visada sako: „nenoriu“...> <...nemok ana taip žaisti...niekada nieko normaliai
nedaro...stovi, žiūri...> <...sakau einam lenktyniauti, nieko nesako...niekada negali pagauti
nieko...> <...kad neįdomu...toks yra, tuojau bliauti pradėd...mažius toks...> <...nieko nemoka,
kaip yra leliukas...> <...negrąžus...toks (parodo veido išraišką)...> <...nepatinka, kad nemoka
nosies pūsti...nu toks biški žioplus...> <...bijo visko...visa tokia (parodo įsitempusią pozą)...>. Iš
visų negatyvų požiūrį išsakiusių SUP turinčio vaiko atžvilgiu pasisakymų vienuolika (t. y.
aštuntoji dalis visų išsakiusių negatyvų požiūrį) nurodė, kad toks jų požiūris į vaiką yra dėl jo
kalbos sutrikimo. Apibendrinant vaikų požiūrį į SUP turintį bendraamžį galima teigti, kad vaikai
nėra nusiteikę priešiška, o nenorą veikti kartu lemia tai, kad SUP turintis vaikas negeba veikti
bendro žaidimo ar veiklos metu.*

Apibendrinimas. Interviu gauti duomenys parodė, kad tyrime dalyvavę SUP
turintys vaikai nėra aktyvūs bendravimo situacijose ir dažniausiai žaidžia vieni. Daugeliui tėvų
vaikų bendravimo sunkumai nekelia ypatingo susirūpinimo. Jie mano, kad tai laikini sunkumai ir
nurodo, kad jų vaikai, turintys SUP, bendravimą inicijuoja ir geba bendrauti. Vaikų
pasisakymuose atsispindėjo pozityvus požiūris į bendraamžį, turintį SUP. SUP turintys vaikai
teigė, kad jiems patinka dalyvauti bendroje veikloje su kitais vaikais. Tai iliustruoja pozityvų
bendraamžių nusiteikimą SUP turinčių vaikų atžvilgiu. Todėl inicijuojant SUP turinčių vaikų ir
jų bendraamžių tarpusavio sąveikas, organizuojant bendrus žaidimus ir padedant juose aktyviai
dalyvauti ir veikti kartu, tikėtina, kad bendraamžiai į bendrus žaidimus patys įtrauks SUP
turinčius vaikus.

2.4. SUP turinčių vaikų ir jų bendraamžių bendravimo aktyvinimo galimybės ir pokyčiai.

Organizuojant žaidimus (2 pav.) veiklos tyrimo metu buvo siekiama skatinti SUP
turinčius vaikus užmegzti tarpusavio ryšį ir aktyviai dalyvauti žaidimuose bendraujant su
bendraamžiais. Išsamesnis žaidimų aprašymas pateiktas 3 priede. Kaip priemonė vaikų, turinčių
SUP, ir jų bendraamžių bendravimo skatinimui naudotos kelių žodžių instrukcijos, skatinimas
stebėti ir mėgdžioti pedagogo demonstruojamus veiksmus ir pasisakymus, atlikti bendrus
veiksmus su pedagogu.

Pirmieji žaidimai „Dovanoju gėlę“ ir „Aš milžinas“ buvo įvardiniai, kuriais
siekiama, kad SUP turinys vaikai gerai jaustųsi bendraamžių grupėje, susidomėtų bendrais
žaidimais ir iš jų nepasišalintų. Iš visų tyrime dalyvavusių vaikų tik A. jau pirmo žaidimo metu

aktyviai žodžiu ir kūno judesiais išreiškė norą žaisti kartu. Kiti vaikai buvo pasyvūs stebėtojai, keletą reikėjo pasikviesti individualiai, bet atsisakiusių dalyvauti bendrame žaidime nebuvo. Pasirenkant draugą pirmųjų žaidimų metu sunkumų nekilo tik trimis vaikams, kitiems reikėjo žodinio paskatinimo, keletą klausimų apie draugus, bendrus žaidimus. Tai padėjo pasirinkti žaidimo partnerį. Jau pirmųjų žaidimų metu pastebėjau, kad tyrime dalyvaujantys SUP turintys vaikai negeba savarankiškai veikti žaidimo metu. Jie paklūsta suaugusiojo ar bendraamžių veiksniams, nurodymams. Tik M. grubesniu judesiu bandė tikslinti kartu veikiančios mergaitės veiksmus, bet tai liko tik bandymas.

Vaidmens pasirinkimas (priėmimas). Tęsiant veiklos tyrimą ir žaidžiant kitus žaidimus, SUP turintys vaikai, vis lengviau įsitraukė į bendrą veiklą. Jie buvo aktyvesni pokalbiuose apie būsimą žaidimą. Vieni jų priėjo be individualaus pakvietimo, parodė susidomėjimą nuolatiniu buvimu greta, kiti žodžiu domėjosi būsimu nauju žaidimu. Pastebėjau, kad kai kurie vaikai vėl atsargiai įsijungia į naują žaidimą, po nemalonios patirties praėjusio žaidimo metu. Vienas iliustruojančių pavyzdžių galėtų būti E. susidariusi situacija. Kai organizuojant savarankišką žaidimą „Aiskauda“ berniukas, išrinktas būti daktaru žodžiu atsisakė E. kaip pagalbininkės, mergaitė akivaizdžiai susijaudino ir kito žaidimo metu sutiko kartu žaisti tik pasakius, kad žaidimui bus vadovaujama ir vaikai neliks žaisti vieni. Vėliau aptariant žaidimus ir vaidmenis E. elgėsi atsargiau ir buvo mažiau aktyvi. Nors visi SUP turintys vaikai žodžiu, mimika ar buvimu greta rodė susidomėjimą bendrais žaidimais, jiems sunkiai sekėsi pasirinkti vaidmenis. Patys dažniausiai savo pasirinkimo įvardyti negalėjo, sutiko su siūlomu arba vaidmuo buvo priimtinas dėl daikto, kuris reikalingas vaidmeniui atlikti. Žaidžiant žaidimą „Gatvė“ rinkosi policininko lazdele, nors vėliau nežinojo, ką su ja daryti. „Aiskauda“ ir „Kelionė į zoologijos sodą“ žaidimų metu SUP turintys vaikai rinkosi minkštus žaislus, patys neįvardydami vaidmens, o sutikdami su siūlomu vaidmeniu ir pasiimdami žaislus. Tik žaidimo „Gimtadienio šventė“ pagrindinis vaidmuo daugumą sudomino dėl malonios situacijos.

Organizuoti, bet savarankiškai žaidžiami žaidimai. Veiklos tyrimo metu žaidimai buvo žaidžiami du kartus. Pirmą kartą, aptarus žaidimą ir pasiskirsčius vaidmenimis, vaikai liko žaisti savarankiškai. Antrąjį kartą tą patį žaidimą žaidė su suaugusiu. Pastebėta, kad inicijavus žaidimą kartu su bendraamžiais, SUP turintys vaikai dažniausiai iš žaidimo pasišalina ir ima žaisti su žaislais. Neretai su pasirinktu žaislu žaidžia greta vaikų, tai jau yra prielaida bendravimui žaidžiant, bendram žaidimui ar žaidybinei situacijai kurti. Galima manyti, kad įtraukiant SUP turinčius vaikus į žaidimą su bendraamžiais, nežiūrint kiek ilgai jie gebės žaisti kartu, bus sudaromos sąlygos socialinei interakcijai. Organizuotų savarankiškų žaidimų metu buvo siekiama, kad atsirastų SUP turinčio vaiko bendraamžių, kurie veiktų kaip tiesioginiai žaidimo partneriai ir vadovautų žaidimui. Veiklos tyrimo metu išryškėjo tendencija, kad SUP

turinčio vaiko bendraamžiai ne tik neatstumia, bet ir aktyviau su juo bendrauja žaidimo metu, kai yra skatinami dėmesiu. Darau prielaidą, kad vaikai pastebėjo dėmesį, skiriamą SUP turinčiam vaikui, ir patys siekdami veikti kartu su suaugusiu, kuris gali pasiūlyti įvairesnių žaidybinių situacijų, noriau veikia kartu su SUP turinčiu vaiku. T. atveju buvo net keletas bendraamžių, noriai palaikančių bendravimą su SUP turinčiu vaiku, visų žaidimų metu. Vaikų, turinčių SUP, veikimas kartu su bendraamžiais išlieka viso savarankiško žaidimo metu, jei bendrą veiklą palaiko ir tolimesnius žaidimo veiksmus numato, bendraamžiai. Jei bendraamžiai nevadovauja, neskatina tolimesnių veiksmų, kartu žaisti pradėję SUP turintys vaikai pasišalina iš žaidimo arba geriausiu atveju lieka žaisti tarp vaikų ir stebi bei mėgdžioja bendraamžių veiksmus. Nors SUP turintys vaikai kai kurių organizuotų savarankiškų žaidimų metu pradėjo žaisti vieni, kai jų dėmesį patraukė žaislai ar su jais atliekami veiksmai, o ne žaidimo siužetas, ir dėl to skatinimas veikti kartu buvo naudingas, nes SUP turintys vaikai mėgdžiojo bendraamžių veiksmus, žaidė tarp vaikų, susipažino su įvairesnėmis žaidimo galimybėmis. Veiklos tyrimo metu išryškėjo tai, kad įtraukti į žaidimą SUP turintys vaikai geba geriau veikti su vienu vaiku kaip partneriu, o ne grupėje.

Organizuoti ir kontroliuojami žaidimai. SUP turintys vaikai gerai jaučiasi, kai jų žaidimui vadovaujama, padedama numatyti tolimesnius veiksmus, išlaikyti žaidimo siužetą. Kontroliuojant organizuojamą žaidimą SUP turintys vaikai noriai veikė kartu ir pakluso tiek suaugusiam, tiek bendraamžiams, žaidžiantiems kartu. Daugeliu atvejų SUP turinčius vaikus skatino veikti trumpos kelių žodžių užuominos, nurodymai, kartais klausimai, provokuojantys pačiam pasiūlyti žaidimo veiksmą. Vaikai geriau jautėsi ir savarankiškiau žaidė, kai iš anksto buvo aptariami žaidimo veiksmai ir SUP turintis vaikas žinojo konkrečius savo atliekamo vaidmens veiksmus (žaidimas „Kelionė į zoologijos sodą“). Skirtingose situacijose efektyvūs buvo skirtingi metodai. Kai žaidžiant pasitaikė mažiau žinomos situacijos, vaikus aktyvino demonstruojamas veikimo pavyzdys ir bendrai atliekami veiksmai. Šie būdai dažniau buvo naudojami žaidimo „Aiskauda“ metu.

Bendravimo situacijos. Žaidimo metu dažniausiai abiem pusėms, SUP turinčiam vaikui ir bendraamžiams reikia žodinio paskatinimo ir pagalbos, kad užsimezgusi tarpusavio sąveika nenutrūktų. Į bendraamžių kalbinimą SUP turintys vaikai dažniausiai atsako veiksmu, atlikdami siūlomą veiksmą. Jei situacija reikalauja verbalinio komunikavimo, pokalbių metu naudojami trumpi, vieno dviejų žodžių pasisakymai. Tik T. iš visų (10) eksperimente dalyvavusių SUP turinčių vaikų, dialogus gebėjo kurti savarankiškai. Kitais atvejais reikėjo padėti kurti ir išlaikyti dialogus pasakant konkretų sakinį, mintį. Veiklos tyrimo metu buvo matyti, kad stebėtose bendravimo situacijose dauguma vaikų į bendraamžių kalbinimą atsako atlikdami siūlomą veiksmą, vartoja pavienius žodžius arba trumpus sakinius, bet sunkiai arba

visai nesudaro rišlauso pasakojimo, dialogo, galima teigti, kad socialiniam aspektui iš dalies turi įtakos ir kalbos sutrikimas. Skirstantis vaidmenimis, SUP turintys vaikai negali įvardinti konkretaus vaidmens. Galima manyti, kad jų žodyne trūksta žodžių – vaidmenų pavadinimų, arba esant sudėtingai skiemeninei žodžio struktūrai negali jo išstarti. Logopedai, dirbdami su vaikais, turinčiais komunikacijos sutrikimų, plėsdami vaikų žodyną, mokydami juos vartoti taisyklingos gramatinės sandaros sakinius, sudaryti rišlų pasakojimą, formuluoti klausiamuosius sakinius, sudaro galimybes SUP turintiems vaikams aktyviau veikti susidariusiose komunikavimo situacijose.

Apibendrinimas. Veiklos tyrimo metu paaiškėjo, kad norint aktyvinti vaikų, turinčių SUP, bendravimą, reikia skatinti ne tik vaikus, turinčius SUP, bet ir jų bendraamžius. Vaikai, turintys SUP, ir jų bendraamžiai noriai žaidė kartu vadovaujami pedagogo. Vadinasi, auklėtojos vaidmuo skatinant bendravimą yra reikšmingas. Organizuodamos ir dalyvaudamos bei darydamos įtaką bendruose žaidimuose auklėtojos gali praplėsti žaidybinių situacijų įvairovę naujais siužetais, tuo sudomindamos vaikus bendram žaidimui. Veiklos tyrimo metu pastebėta, jei SUP turinčio vaiko bendraamžiai patys palaiko bendrą žaidimą su SUP turinčiu bendraamžiu, tuomet vaikas iš žaidimo nepasišalina ir noriai veikia kartu. Vadinasi, auklėtojoms yra svarbu pastebėti tarp grupės vaikų bendraamžių, noriai žaidžiantį ir gebantį vadovauti SUP turinčio vaiko žaidimui, taip skatinant išvengti jo atskirties. Tiesioginis žaidimo veiksmų, situacijų demonstravimas žaidžiant su SUP turinčiu vaiku, viena galimybių mokyti bendraamžius tarpusavio santykių žaidimo metu. Vaikai matydami, kaip pedagogas bendrauja ir žaidžia kartu su SUP turinčiu vaiku, tai pakartoja savo žaidimuose.

Auklėtojos, ugdančios pasyvius bendravimo situacijose vaikus, turinčius SUP, turėtų aptarti numatomo žaidimo eigą, veiksmus, SUP turintį vaiką konkrečiai supažindinti su jo vaidmeniui reikiama atlikti veiksmis. Žaidžiant kartu ne tik demonstruoti siūlomus žaidimų veiksmus, pasisakymus, bet raginti įsitraukimą kelių žodžių užuominomis, nurodymais, klausimais, skatinančiais pačiam pasiūlyti žaidimų eigą. Mokyti SUP turinčius vaikus patiems numatyti ir savarankiškai veikti žaidime. Svarbu ne tik žaisti kartu, bet ir kuo dažniau sudaryti žaidybines situacijas, kuriose SUP turintis vaikas žinotų savo vaidmenį ir žaidimo partnerius. Taip būtų sudaromos sąlygos natūraliam bendravimui su bendraamžiais, gerinama SUP turinčių vaikų socialinė kompetencija, mažinama atskirtis ir užkertamas kelias vėlesnėms patyčioms mokykliniame amžiuje.

2.5. Atvejo analizė

R. atvejo analizė.

Berniukui 5 metai, gyvena pilnoje šeimoje su tėčiu, mama ir pora metų vyresniu broliu. R. lanko logopedo užsiėmimus, dėl nežymaus kalbos neišsivystymo.

Pirminis vertinimas:

Žaidimo pasirinkimo ir veikimo jame vertinimas. Mama interviu metu nurodė, kad R. gali ilgai žaisti savarankiškai. Mėgsta su mašinomis imituoti darbinio pobūdžio veiksmus. Su tėvais kartu užsiima darbine veikla. *Auklėtoja* teigia, kad ji išmokė berniuką statyti statinius, kuriuos R. noriai stato ir kitą dieną atėjęs į darželį tikisi rasti nesugriautus. O iki tol berniukas primityviai stumdė mašinėles. Pats R., *SUP turintis vaikas*, patvirtino, kad jis mėgsta žaisti su mašinomis ir statyti statinius iš kaladėlių. Dauguma *bendraamžių* (8 iš 10) nurodė, kad žaidžia drauge su R. : stato statinius iš kaladėlių, žaidžia stalo žaidimus, žaidžia virtuvės kampelyje. *Stebėjimo* metu berniukas nuėjo statyti statinių iš kaladėlių, kai auklėtoja paskatino. Iki tol jis stovėjo ir stebėjo bendraamžius. Savarankiško žaidimo metu jis žaidė tarp vaikų jiems netrukdydamas.

Bendravimas žaidimo metu. Mama teigia, kad R. pats inicijuoja bendravimą, kalbindamas vaikus „sava“ kalba arba rodydamas žaislus. Labiau mėgsta žaisti su mažesniais už save. *Auklėtoja* nurodė, kad R. verbaliai nebendrauja, inicijuoja bendravimą netinkamais veiksmais, todėl bendraamžių nėra mėgstamas. Pats *SUP turintis vaikas* nurodė, kad jam patinka būti kartu su bendraamžiais. Jis bendraamžių grupėje jaučiasi gerai. Bendraamžiai R. atžvilgiu išsakė pozityvų požiūrį. Dauguma vaikų negalėjo sukonkretinti, kodėl yra geranoriški bendraamžio, turinčio *SUP*, atžvilgiu ir išsakė teigiamą požiūrį į visus. Kalbėjo, kad visi vaikai yra geri, visus reikia mylėti ir panašiai. *Stebėjimo* metu, nors R. žaidė tarp vaikų, kartais juos stebėjo, bet bendravimas neįvyko. Nei R., nei bendraamžiai nesiekė užmegzti tarpusavio ryšio.

Konfliktų sprendimas. Pasak *mamos*, R. konfliktinėse situacijose nenusileidžia net vyresniam broliui, veikia aktyviai. *Auklėtoja* patvirtino, kad berniukas konfliktus sprendžia aktyviai ir agresyviai. Trys *bendraamžiai* (iš 10) kalbėjo, kad kartais supyksta, kai R. netinkamai elgiasi. Bet dauguma vaikų atsiliepimai apie R. geri. *Stebėjimo* metu konfliktinių situacijų nebuvo, berniukas pats aktyviai prie vaikų nėjo, jis žaidė vienas, kaskart stebėdamas žaidžiančius vaikus.

Bendravimo sunkumų priežastys. *Mama* mano, kad bendravimo sunkumai yra nežymūs ir įveikus kalbos sutrikimą problemos neliks. *Auklėtoja* kaip pagrindinę bendravimo sunkumų priežastį taip pat įvardijo kalbos sutrikimą, be to, dar nurodė, kad R. yra agresyvus ir nemoka žaisti, todėl bendraamžiai nenori su juo užsiimti bendra veikla.

Veiklos tyrimas:

Veiklos tyrimo metu organizuotų žaidimų pradžioje R. susidomėjęm žaidimais parodė savo buvimu greta. Berniukas visada aptariant būsimą žaidimą stovėjo greta ir klausėsi, bet pasirenkant vaidmenį visada buvo pasyvus ir iniciatyvos neparodė. Jis visuomet sutiko su visais vaidmenimis, tiek su šalutiniais, tiek su pagrindiniais.

Savarankiškų žaidimų metu R. susidomėjo žaislais ir daugiau veikė su jais negu su bendraamžiais. Penkto susitikimo metu, kai buvo organizuojamas žaidimas „Aiskauda“, R. stebėjo, kaip žaidžia vaikai, ir mėgdžiodamas atliko tokius pat veiksmus su turimais žaislais. Septinto susitikimo metu, savarankiškai žaidžiant žaidimą „Gimtadienio šventė“, pagrindinį vaidmenį atliekanti mergaitė pati paimdama už rankos ir nusivesdama žaisti įtraukė R. į bendrą žaidimą. Berniukas jai pakluso, mėgdžiojo atliekamus veiksmus su indais. Į inicijuojamą žodinį bendravimą atsakė trumpais žodžiais „taip“, „nu“. Kai R. žaidimas nebebuvo kontroliuojamas, berniukas vis tiek liko žaisti tarp vaikų ir manipuliuavo žaislais.

Organizuojant žaidimus ir veikiant kartu su vaikais R. noriai juose dalyvavo. Jau ketvirto susitikimo metu atsirado bendraamžių, aktyviai siekiančių žaidimo metu vadovauti SUP turinčiam vaikui, o R. noriai pakluso. Berniukas veikė pagal bendraamžių žodinius nurodymus. Tolimesniuose žaidimuose taip pat atsirado vaikų, norinčių žaisti kartu su SUP turinčiu vaiku. Numatant veiksmus tyrėjos įsikišimas buvo minimalus. Daugiau pagalbos reikėjo kuriant dialogus. R. juose dalyvavo tik kartodamas trumpus sakinius. Kartais kalbėjo savarankiškai pavieniais žodžiais arba „savo“ kalba.

Veiklos tyrimo metu organizuojant žaidimus kaskart vis mažiau reikėjo tyrėjos vadovavimo žaidimo eigai ir vis mažiau skatinti bendraamžių bendravimą su SUP turinčiu vaiku. Šioje vaikų grupėje atsirado bendraamžių, kurie noriai priėmė R. į žaidimą ir noriai jam vadovavo žaidimų metu. Kadangi R. paklūsta kartu žaidžiantiems vaikams ir mėgdžioja jų veiksmus, tik įtraukiant SUP turintį vaiką į bendrus žaidimus su bendraamžiais galima skatinti jo bendravimą su bendraamžiais žaidimo metu.

Kontrolinis vertinimas:

Žaidimo pasirinkimo ir veikimo jame vertinimas. Po veiklos tyrimo *auklėtoja* pastebėjo, kad R. kaip ir anksčiau stato statinius, bet turi bendraamžę Akmėją, kuriai paklūsta bendro žaidimo metu. Jis atlieka mergaitės nurodomus žaidimo veiksmus. O ši noriai vadovauja berniukui. Pats R. *vaikas, turintis SUP*, sakė, kad patinka žaisti su mašinomis, statyti statinius iš kaladėlių. Jis taip pat paminėjo, kad nori žaisti su Akmėja. Po veiklos tyrimo *bendraamžiai* nurodė, kad su R. žaidžia įvairesnius žaidimus nei iki veiklos tyrimo. Keletas panašūs į žaistus tyrimo metu. *Stebint* savarankišką žaidimą R. pasirinko ramią veiklą – piešimą, paskatintas

auklėtojos. Bet mergaitėms pakvietus žaisti jis sutiko ir aktyviai pakludamas kartu veikė. Virtuvės kampelyje žaidė mėgdžiodamas greta žaidžiančių veiksmus.

Bendravimas žaidimo metu. Auklėtoja teigia, kad R. pats bendravimo neinicijuoja, o žaidimo metu tik atlieka nurodytus veiksmus. Ji sako, kad su Akmėja žaidžiant R. kalba „savo“ kalba, bet mano, kad šie vaikai bendrauja vienas kito nesuprasdami, kiekvienas sau. Stebėto savarankiško žaidimo metu R. noriai atsakė į bendraamžių (dviejų mergaičių, viena jų Akmėja) inicijuotą bendravimą ir ėjo žaisti kartu. Žiūrėdamas knygutę su mergaitėmis rankos prisilietimu atkreipė į save dėmesį ir ne visai suprantamai, bet emocionaliai komentavo paveikslėlių. Mergaitės taip pat emocionaliai ir geranoriškai reagavo į R. siekiamą bendravimą. Dažnai bendravimas buvo nekokybiškas, bet geranoriškas. Kai bendras žaidimas buvo baigtas, R. siekdamas toliau žaisti kartu su Akmėja ėjo jai iš paskos. Vėliau berniukas prisėdo piešti šalia Akmėjos.

Apibendrinimas:

Mamos pasisakymuose nėra didelio nerimo dėl R. bendravimo sunkumų. Ji teigia, kad berniukas pats kalbina ir bendrauja su kitais, bet pripažįsta, kad jos sūnus patiria bendravimo sunkumų ir priežastimi nurodo kalbos sutrikimą. Auklėtoja iki veiklos tyrimo ir po jo apie R. bendravimą yra neigatyvios nuomonės ir neišvelgia pozityvių poslinkių. Ji nurodo, kad bendravimo sunkumai kyla dėl kalbos sutrikimo, negebėjimo žaisti ir netinkamo charakterio savybių. Auklėtoja teigia, kad vaikas, turintis SUP, yra nemėgstamas bendraamžių ir jie nenori kartu su juo žaisti. Interviu su SUP turinčio vaiko bendraamžiais dominavo geranoriški pasisakymai apie bendraamžį, turintį SUP. Savarankiško žaidimo metu R. žaidė vienas tarp bendraamžių, kaskart juos stebėdamas. Vadinasi, berniuką domina šalia žaidžiančiųjų veikla.

Veiklos tyrimo metu organizuojant žaidimus R. nebuvo aktyvus, bet visada stovėjo netoliese ir tuo rodė norą veikti bendrame žaidime. Todėl manau, kad berniukas bendravimo sunkumų patiria dėl negebėjimo inicijuoti tarpusavio sąveikos. Kai pasiskirsčius vaidmenimis žaidimo eiga nebuvo kontroliuojama, R. iš pradžių manipuliuavo žaislais ir mėgdžiojo šalia žaidžiančiųjų veiksmus. Septinto žaidimo („Gimtadienio šventė“) metu bendravimo iniciatyvą parodė mergaitė ir jie veikė kartu. R. pakluso mergaitės žodiniams nurodymams, į juos atsakė atlikdamas nurodytą veiksmą. Į verbalinio bendravimo iniciatyvą atsakė pavieniais žodžiais.

Kontroliuojant organizuotų žaidimų eigą jau ketvirto žaidimo metu atsirado vaiko, turinčio SUP, bendraamžis, norėjęs žaisti kartu. Suorganizavus žaidimą ir žaidžiant kartu su vaikais, jie noriai veikė su R. ir vadovavo. Berniukas pakluso ir gerai jautėsi. Užteko tik trumpų žodinių instrukcijų, kad bendras žaidimas tęstųsi. Kuriant dialogus R. juose dalyvavo atkartodamas konkrečius sakinių pavyzdžius. Bendraamžiai noriai dalyvavo ir atliko bendrus

žaidimo veiksmus, žaidimą kontroliuojant pedagogui. Veiklos tyrimo eigoje bendraamžiai vis aktyviau įtraukė R., berniuką, turintį SUP, į bendrus žaidimus ir veikė kartu jam vadovaudami. Ypač išsiskyrė mergaitė, globojanti ir kartu žaidžianti su R., berniukas tai jaučia ir pats drąsiau inicijuoja bendravimą su mergaite.

Po vykusio veiklos tyrimo vaikai pasakojo, kad grupėje su SUP turinčiu vaiku žaidžia tuos pačius žaidimus, kuriuos žaidė veiklos tyrimo metu. Stebėjimo metu pastebėjau veiksmų, atkartotų iš organizuotų žaidimų veiklos tyrimo metu. Vaikai išmokus bendravimo būdus ir žaidimo situacijas perkelia į naujas situacijas, todėl reikia skatinti bendraamžių bendravimą su SUP turinčiu vaiku, žaidimo metu kartu organizuojant žaidimą ir padedant veikti jame, sudominant įvairesnėmis žaidimo siužeto galimybėmis.

Išvados

1. Vaikų, turinčių SUP, bendravimas su bendraamžiais nepilnavertis, kadangi jie patys neinicijuoja tarpusavio sąveikų, o atsakydami į bendraamžių iniciatyvas negeba palaikyti kontakto ir bendravimo. Kasdienėje savarankiškoje veikloje jie renkasi žaidimus, kuriuose nebūtinai bendravimas su bendraamžiais.

2. Kitų inicijuotose tarpusavio sąveikose vaikai, turintys SUP, jaučiasi gerai, iš jų nesišalina. Sunkumus patiria įvardydami ir pasirinkdami vaidmenį, pasiūlyto vaidmens savarankiškai neatlieka. Žaidimo metu aktyviau žaidžia su žaislais nei bendrauja su bendraamžiais.

3. Bendraamžiai neįtraukia vaikų, turinčių SUP, į bendrą žaidimą, tačiau jų pozityvus požiūris atsispindi pasisakymuose apie SUP turinčius bendraamžius ir kartais inicijuojamose trumpalaikėse tarpusavio sąveikose su SUP turinčiais vaikais.

4. Tėvai, auginantys vaikus, turinčius SUP, vaikų bendravimo sunkumus vertina kaip nereikšmingus ir laikinus, kylančius dėl individualių vaiko būdo bruožų arba dėl kalbos sutrikimo, kuri įveikus bendravimo sunkumai turėtų savaime išnykti.

5. Auklėtojos vaikų, turinčių SUP, bendravimo sunkumus vertina kaip pačių vaikų individualias problemas, kurias sukelia vaiko būdo bruožai, kalbos sutrikimas, bendravimo su bendraamžiais patirties stoka.

6. Organizuoto žaidimo metu, kai grupėje kartu su vaikais veikia pedagogas ir skatina bei organizuoja vaikų bendravimą, demonstruoja bendravimo pavyzdį, SUP turinčio vaiko bendraamžiai ne tik jo neatstumia, bet ir aktyviau su juo bendrauja žaidimo metu.

7. Skatinant vaikus, turinčius SUP, žaisti kartu su bendraamžiais, pratinant įvardyti atliekamą vaidmenį, mokant atlikti pasirinktus vaidmenis, sudaroma galimybė paspartinti žaidimo raidą ir aktyvinti SUP turinčių vaikų bendravimą. Skatinant vaiko, turinčio SUP, bendravimą svarbu ne tik žaisti kartu inicijuotose žaidimuose, bet ir sudaryti žaidybines situacijas, kuriose SUP turintis vaikas mokytųsi suprasti savo vaidmenį, numatomus atlikti veiksmus ir žaidimo partnerius. Mokymo metu įgytą patirtį vaikai perkelia į realias situacijas.

8. Aktyvinant SUP turinčių vaikų bendravimą svarbu skatinti ne tik vaikus, turinčius SUP, bet ir jų bendraamžius. Veiksmingi bendravimo aktyvinimo metodai: trumpos kelių žodžių užuominos, nurodymai, klausimai, provokuojantys pačiam pasiūlyti žaidimo veiksmą, iš anksto aptariamai žaidimo veiksmams, demonstruojamas veikimo pavyzdys ar kartu atliekami veiksmi.

9. Ikimokyklinių įstaigų auklėtojos nedalyvauja ar menkai dalyvauja vaikų žaidimuose, vaikų tarpusavio bendravimą vertina kaip savaiminį procesą. Tyrimas parodė, kad

vaikų mokymas bendrauti žaidimo metu yra efektyvus ir būtinas ikimokykliniame amžiuje. Būtina sąlyga šiame procese – aktyvus, organizuojantis ir skatinantis pedagogo vaidmuo. Pedagogas turėtų organizuoti SUP turinčių vaikų ir jų bendraamžių žaidimą, stiprinti bendravimą, pasiūlydamas naujų žaidimo elementų, įtraukdamas visus vaikus, atskleidamas SUP turinčio vaiko galimybes. Skatinant bendrus žaidimus mažinama SUP turinčio vaiko atskirtis grupėje.

Literatūros sąrašas:

1. Ališauskienė, S., Gudonis, V., Mikulėnaitė, L., Petrulytė, J., Radzevičienė, L. (2003). *Ankstyvasis ugdymas: dabartis ir perspektyvos*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
2. Ališauskienė, S., Miltenienė, L. (2004). *Bendradarbiavimas tenkinant specialiuosius ugdymosi poreikius*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
3. Almonaitienė, J. (2007). Bendravimo menas ir mokslas. J. Almonaitienė (Red.) *Bendravimo psichologija*. Vadovėlis (p. 9-29). Kaunas: Technologija.
4. Almonaitienė, J., (2010). Bendravimo samprata. Lekavičienė R ir kt. (Red. kol.). *Bendravimo psichologija šiuolaikiškai*. (p. 15 – 47). Vilnius: Alma litera.
5. Antinienė, D. (2002). *Psichologija studentui*. Priemonė aukštosioms mokykloms. Kaunas: Technologija.
6. Antinienė, D. (2007). Pradėkime nuo savęs. J. Almonaitienė (Red.) *Bendravimo psichologija*. Vadovėlis (p. 30-47). Kaunas: Technologija.
7. Armanavičiūtė, V., Gasiūnaitė, P. (2011). Žaidimas kaip vaiko socializacijos veiksnys ikimokykliniame amžiuje. *Acta pedagogica vilnensia*. 26, 70-81.
8. Bennett, B., Rolheiser-Bennett, C., Stevahn, L. (2000). *Mokymasis bendradarbiaujant: Kai jausmai ir protas susitinka*. Vilnius: Garnelis.
9. Berns, R. M. (2009). *Vaiko socializacija šeima, mokykla, visuomenė*. Vilnius: UAB „Poligrafija ir informatika“.
10. Daniels, E. R., Stafford, K., (2000). *Atvirų visiems vaikams grupių kūrimas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
11. Dodge, D. T., Colker, L. J., Heroman, C. (2007). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų kūrybiškumo ugdymas*. Vilnius: Presvika.
12. Gliokler, M. (2003). *Tarpusavio santykių galia*. Vilnius: Lietuvos Valdorfo pedagogikos centro leidybos grupė.
13. Goebel, W., Glockler, M. (2006). *Padėkime augti*. Medicininis-pedagoginis vadovas. Vilnius: Standartų spaustuvė.
14. Gražienė, V., Glebuviene, V., Marcelionienė, E. (2004). *Komunikavimo kompetencija: Komunikavimo kompetencijos ugdymas(is)*. Valantinas, A. (Red.) (p.204-2013). Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
15. Grinevičienė, N. (1999). *Mažylių žaidimai*. Kaunas: Šviesa.
16. Grinevičienė, N. (2002). *Vaikystės žaidimai*. Kaunas: Šviesa.
17. Grubliauskienė, B., Večkienė, N. (2004). *Komunikacinė kompetencija*. Komunikabilumo ugdymas. Vilnius: Žara.

18. Gužinskienė, V., Palaimaitė, A. (2010). Žaidimas kaip pirmaklasių adaptacijos gerinimo priemonė. *Pedagogika*, T (97) 78-84.
19. Hoffmann, K. W., Roggenwallner, B. (2005). *Eq programa vaikams: emocinį intelektą ugdančios žaidimai*. Kaunas: Spindulys.
20. Jovaiša, L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
21. Juodaitytė, A. (2002). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vadovėlis pedagogikos specialybių studentams. Vilnius: Petro ofsetas.
22. Juodaitytė, A. (2003). *Vaikystės fenomenas: socialinis-edukacinis aspektas*. Monografija. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
23. Jurgeliavičienė, Z., Mačiūtytė, L., Černienė, L. (2006). Pozityvaus bendravimo ir bendradarbiavimo aplinkos kūrimas vaikų grupėje. *Demokratiškos pedagogikos plėtra: teorija ir praktika*: Respublikinės mokslinės-praktinės konferencijos medžiaga (p. 36-46). Kaunas.
24. Kaffemanienė, I., Burneckienė, I. (2001). *Specialiujų poreikių vaikų žaidimo gebėjimų ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
25. Matulienė, G. (2007). Nežodinis bendravimas. J. Almonaitienė (Red.). *Bendravimo psichologija*. Vadovėlis (p. 103-122). Kaunas: Technologijos.
26. Monkevičienė, O. (2004). *Socialinė kompetencija: Penkiamečio šešiamečio bendravimas su draugais*. Valantinas, A. (Red.) (p.146-148). Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
27. Nilsen, B. A. (2004). *Week by week. Documenting the Development of Young Children*. Clifton Park, NY: Thomson Delmar Learning.
28. Petrulytė, A. (2008). *Bendravimo psichologija*. Mokymo(si) priemonė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
29. Piaget, J. (2002). *Vaiko kalba ir mąstymas*. Vaiko logikos tyrinėjimai. Vilnius: Aidai.
30. Radzevičienė, L. (2003). *Vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, psichosocialinė raida*. Mokomoji knyga. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
31. Ruibytė, L. (2007). Tarpasmeniniai santykiai. J. Almonaitienė (Red.). *Bendravimo psichologija*. Vadovėlis (p. 123-146). Kaunas: Technologijos.
32. Ruškus, J. (2001). *Negalės psichologija*. Mokomoji knyga. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
33. Szarkowicz, D. L. (2006). *Stebėjimas ir refleksija vaikystėje*. South Melbourne, Viktorija: Ligare Book Printers.
34. Šiaučiukienė, L., Visockienė, O., Talijūnienė, P. (2006). *Šiuolaikinės didaktikos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
35. Želvys, R. (2007). *Bendravimo psichologija*. Vilnius: Margi raštai.

36. Žukauskienė, R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
37. Žukauskienė, R., Kratavičienė, R., Zlatkutė, V. (2000). Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų adaptacijos sunkumai. *Švietimo reforma ir mokytojų rengimas: mokslas-studijos-mokykla*. VII tarptautinė mokslinė konferencija (p. 274-280). Vilnius.
38. Выготский, Л. С. (2005). *Психология развития человека*. Москва: Смысл.

CHANGES IN COMMUNICATION BETWEEN PRE-SCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS AND THEIR PEERS

The Master's Degree Thesis

Summary

The paper analyzes the changes of communication between the pre-school age children with special educational needs (SEN) and their peers.

The aim of the study was to reveal the changes of communication between the 4-5 year old children with special educational needs and their peers in the organized play.

Objectives of the study:

- to disclose the communication features and the changes in communication between the children with SEN and their peers based on the different research methods (observation and interviews) and on the different sources of information (parents, children, teachers);
- to uncover the possibilities of the organized game as a measurement of communication activation.

The study was conducted through observation, structured interviews with the free responses and the action research methods. The subjects of the study were 20 students with SEN (aged 4-5), 121 of their peers, 19 parents raising children with SEN, 17 teachers who teach pupils with SEN.

It was revealed that communication of children with SEN and their peers is inadequate because they do not keep terms with their peers and fail in communication. Children with SEN in their daily independent routine prefer games that do not require interaction with their peers.

Parents of children with SEN understand these communication difficulties as meaningless and temporary and think that these difficulties should automatically disappear after overcoming speech disorder or child's character disorder. Educators of children with SEN consider these communication difficulties as the children's own individual problems, caused by the child's traits, problems with speech or the lack of communication experience with peers.

It is a great opportunity to accelerate the development of the game and activate communication while promoting children with SEN to play with their peers, learning to perform the selected roles in playing games. It is important not only to play games together while promoting a child with SEN, but also permit playing situations in which a child would learn to understand his/her role. Moreover, educators and parents should encourage not only children with SEN but their peers as well.

The results of the study showed that preschools educators are not involved at all or have low participation in children's games and consider children's interaction as a spontaneous process. The study showed that teaching children to communicate during a game play is effective and essential at pre-school age. Educators need to be very active and promoting in the process.

Keywords: children with special educational needs, intercommunion.

PRIEDAI